

ЗОРІТЕСЯ - ПОБОРЕТЕ!

ЗАКОРДОННИЙ ОРГАН УКРАЇНСЬКОЇ
ПАРТІЇ СОЦІЯЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ.
:: ПІД РЕДАКЦІЄЮ КОМІТЕТУ ::

ЗМІСТ:

Мих. Грушевський. — На село! ст. 1.

Мик. Чечель. — Промисловість на українському селі,
ст. 21.

Мик. Шраг. — Відродження Закорд. Групи Української
Комуністичної Партиї, ст. 39.

П. Христюк. — Українська дрібна буржуазія в українській революції, ст. 43.

Факти та документи. — Записка Закорд. Делегації
У. П. С.-Р. для провідників Рос. Ком. Партиї
про відносини України і Совітської Росії, ст. 59.

Пам'яті погиблих товаришів. — Дмитро Одрина,
ст. 63.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

TSCHETSCHEL, WIEN, XIX., HOFZEILE NR. 27

Оголошення Секретаріату Закордонної Делегації У. П. С.-Р.

Секретаріат Закордонної Делегації сим повідомляє, що в Празі заснувалась Празька Організація Української Партиї Соціалістів-Революціонерів.

Всім товаришам, які перебувають в межах Чехо-Словаччини, пропонується зареєструватись у Секретаря Організації — тов. Грицая.

31. жовтня 1920 р.

О. Жуковський,
Секретар Зак. Дел.

Мих. Грушевський.

На село!

(Чергові завдання української трудової інтелігенції.)

I.

Кілька день тому закінчилася робота загранічної групи Української Партії Соціал.-Революціонерів по виробленню проекта нової програми партії, в котрій мав честь брати участь і я. Ініціатива група поставила своїм завданням подати можливо повний образ того, як партія уявляє собі устрій і життя соціалістичної України. На основах загальних с.-рівських принципів, використовуючи принесений революцією досвід, вона подала в ній суцільну систему господарства, соціальних і культурних відносин в розкріпощевій, визволеній від панування капіталу і буржуазної держави хліборобській, ~~мужицькій~~ країні, як наша Україна. На сім стала ся група — бажанню вказати, в що вірувати, чого сподіватись і до чого стреміти належить українському соціалістови. Або й ще ширше — чого триматись взагалі Українцеви, відданому інтересам людського колективу: сього малого — національного, і ширшого — загальнолюдського. Бо вся ярог'рама, в дусі провідних ідей с.-рівства, перейнята сим почутем гармонії індивідуального і соціального, національного і вселюдського.

Але — вона не дає відповіди на питання: що треба робити зараз, в найближчій хвилі, не чекаючи, аж соціальна революція за панує на Україні і наоколо її. До чого прикладати свою працю до того часу, аж державна організація зможе взяти на себе всі ті великі завдання, які складаються на неї, і українські соціалістичні партії сміливо і без вагань зможуть прийняти на себе обовязок — здійснювання начеркненого ними грандіозного господарського і культурного пляну, щоб дати громадянству з рук державно-громадської організації, в кращій і достатній формі, все те, що даввійше сяк чи так подавалось приватною ініціативою.

В прогрограмі справедливо підчеркнено, що повне вдійснення цього пляну можливе тільки тоді, коли соціалістична революція обхопить світ, а принаймні — коли вона міцно опанує не тільки Україну, але й комплекс країв і держав, які її окружують — Росію, Білорусь, Польщу, Угорщину, Румунію і Балкани, Малу Азію і Кавказ, і соціалістичний лад стане тут твердою погою, не боячись ніякої атаки зовні, ані контр-революції з середини. Се дійсно дуже важно для України, і все

свідоме українське громадянство повинно в сім напрямі орієнтувати свою роботу. Виходячи з сих мотивів, в інтересах світової революції, У. П. С. Р. виключила для своїх членів боротьбу против російських комуністів, маючи на увазі їх ролю провідників світової революції, і признала потрібою як найбільш енергійну участь в сій останній. Але се теж на далекі перспективи. А що зробити, поки соціалістична революція не забезпечена ні на Україні, ні в Росії, коли кожного дня з трівогою розкриваємо часопись: чи не сповнилися пророцтва буржуазії про перевороти в Росії, — не кажучи вже про інших сусідів України, на котру з одного боку наступає реакція Польща, з другого добролвольці Врангеля, з третього куються ріжні інтернаціональні реакційні інтриги? Що робити зараз для тої економичної централізації, для обеднання в державній монополії всього великого промислу, всього економічного і культурного розподілу, коли велика продукція і транспорт так безнадійно розбиті, коли порти в чужих руках, Донецьким басейном роспоряджається Москва, і взагалі Україна фактично позбавлена всякої економічної самодіяльності, а правиться роспорядженнями з Росії? А хочби навіть російські комуністи послухали розумної ради якогось гарного дня передали правліннє Української Радянської Республіки в руки українських радянських партій, — що гарантує господарське і культурне жите України від нових тяжких пертурбацій, завдяки ріжним паймитам світового капіталу, будуть вони називатись Врангелями, Пілсудськими чи якось інакше?

Ініціативна група стала на тім становищу, що парійна програма повинна вказувати для загальної орієнтації більш постійні й основні перспективи, витягати ж з їх становища чергові завдання праці й організації повинні окремі члени, за свій страх і відповідальність, так би сказати, і для вияснення сих завдань відкрила сторінки свого видавництва. Я користаю з цього і подаю до ширшого відома ті гадки які я розвивав в тіснійшім кружку ініціативної групи і які знаходили в нім прихильників.

Буду рад, коли люди, які стоять в самій гущі пінішнього українського життя, обміркують іх і виберуть з них те, що може послужити на користь хвилі — незалежно від тих дальших соціалістичних перспектив, котрі розвиває проект нової партійної програми.

Іх, сих людей, що виходять не з теоретичних формулок, а з реальних обставин нинішньої України, я певен, не збентежать сі проби підійти до розвязання проблеми економічного і культурного відбудовування України, минаючи розбиті велико-міські центри, зруйновану велику промисловість, розпорощену і занепущену індустріально-робітничу верству, і не ждучи нової індустріалізації й урбанізації України, иншою так би сказати — сільською стежкою наблизити її до кінцевого завдання — організації світової федерації праці. Те, що на поверхневий погляд марксиста може здатись тільки „дрібно-буржуазною утопією“, в дійсності зовсім реальною дорогою може вести нас до здійснення цього ідеалу, не ждучи, поки на Україні виросте могутня пролетарська верства, здібна творити її економічне і культурне жите.

Я думаю, що які б не були помилки в деталях цього пляну, він стойть на реальнім ґрунті, і в кождій разі у вказанім ним напрямі треба шукати виходу з нинішнього неможливого стану, не топчучись на місці в очікуванню якоїсь чудодійної зміни, яка б вивела Україну на проторені стежки соціалістичного мишлення.

II.

Слідячи за розвоєм подій європейського і більше нам — східно-європейського життя за останні роки, за тими явними і скритими пружинами, які виявляли себе або давали себе в них відчувати, я думаю, що кождий, хто буде щось на Україні, велике чи мале, на широку чи навіть дуже скромну міру, мусить рахуватися з можливістю ще довгої доби замішання та всякого роду нестабільністів і переворотів. Географічні умови, непережита ще спадщина старої Росії, „історичної Польщі“, економічна заинтересованість в наших засобах біжуніх і дальніх півко-збирателів дають для них занадто пригожий ґрунт, аби можна було сі пертурбації скоро і радикально ліквідувати. Хаотичність українського життя, вічні зміни (і то ґрунтовні — обороти на 180 степенів, як то кажуть) української політики за останні роки скріпили в чужинцях переконання, що Україна не здатна до самостійного державного життя, і все питання тільки в тім, хто і як нею заволодіє.

З того виходить, що ріжні сили, з ріжних боків, ще довго силкуватимуться підбити собі Україну. Триматиметься в сусістві комуністична революція — для неї український соціалізм все буде занадто правим: націоналістичним, дрібнобуржуазним, аграрним, і все зіставатиметься спокуса для ріжних доктринерів взяти Україну в свої руки, щоб вивести її „на справжню дорогу“ (або — використати її засоби „для справжнього комунізму“). З другого боку всесвітній капітал все буде шукати способу (тим більше, що буржуазні недобитки України нагадуватимуть йому про се щоденno), як небудь влізти до сеї „дрібнобуржуазної країни“ і через неї дістатись до глибших огнищ комунізму. Візьме перевагу, чи просто стане нарости реакція — вона знову почне від України відбудовування старої Росії і старого ладу.

В сих обставинах головніші культурні й економічні центри України — Київ, Харків, Одеса, Львів завсіди стоятимуть під ударом. Житимуть під вічною загрозою нападу, захоплення, параліжу, так само й найважніші наші економічні райони — донецький, катеринославський, дрогобицько-бориславський. Подача сировини, продукція фабрична кожної хвилі може розстроїтись, і вся централізована економічна система, державний пляп продукції й постачання спараліжується — і зіставити людність безрадією й безпомічною. Чим більше вложиться національного багатства й праці в організацію такої централізованої системи й її продукційних центрів тим більша небезпека буде нового обробування нації якимсь ворожим наскоком і тим більша буде спокуса ще раз спробувати обезсплити і спараліжувати український рух, українське життя й його відпорну силу таким захопленням або загрожуванням його економічних центрів та їх засобів.

І так може бути не два - три роки, а може й десять - двадцять, поки урівноважиться розбурханий світ, і спеціально — розбурхана слідня Європа, з одного боку, а з другого — виросте економично й культурно український народ і виявить свою відпорну силу настільки ясно і недвозначно, що й найбільше обмеженим імперіалістам стане ясно, що тут не розживешся. Може се при якихось особливо сприятливих обставинах паступити скоро, а може й затягнутись. Ліквідація такого монструального утвору, як Росія, в котрий вбито стільки місцевого й закордонного капіталу, замішано стільки ріжнородних інтересів — викликала б немалого часу навіть в повній ізоляції. А що ж сказати про ту загально-світову крізу, що раз у раз входить і ускладнює сю діквідацію.

Обставини незвичайно несприятливі для скорого покінчення цього процесу, і особливо — для України: через ті зовнішні незвичайно тижні умовини і через те, що не сконсолідувалась сама українська нація, яко така.

Через те використовувати моменти рівноваги й затиша, щоб організувати подачу і обмін сировини й продуктів державною машиною в всеукраїнських розмірах — се добре, потрібно і повинно. Але треба все рахуватись з можливостями, що хтось сторонній вхопить корбу сеї машини, що якийсь камінь з чпейсь запазухи влетить і розіб'є якусь передачу, або чиась рука одкрутить шрубку — треба думати, щоб і в такі часи економичне й культурне жите не спинялось, не приходило до такого розвалу й руїни, яку бачимо зараз. Щоб воно таки обслуговувалося — коли не продукцією фабричною, то хоч кустарною, щоб воно мало свої апарати „на чорний день“ — так як обережні хазяї держать дома нафтяні лампи на випадок капризів електрики і ставлять грубку в домі з центральним отриванням. В часах, коли штрайки і забастовки стали явищем битовим, така обережність дуже похвальяється. І її треба в широких, краєвих розмірах виявити в організації українського життя. Україна стільки разів погорала, що її будову треба ставити, рахуючися з можливостями нового пожару.

Бо ставити таки треба, і відкладати до того часу, коли всяка пожарна небезпека минеться, ніяк не можна.

III.

Оден з товаришів мої гадки па сю тему називав „революційним пессімізмом“. Не прийняв я і не прийму такої характеристики. Як усе житте в моїй роботі я був навпаки повний віри в крацу будучість людства, і українського народу спеціально, так і тепер зовсім не пессімістично дивлюсь на вислід нашої революції, і ще менше підстав для пессімізму знаючу що до нашої будучини.

Жаль, розуміється, що наші пляни безкровної революції і мирної будови українського національного життя, можливо без конфліктів і різких пертурбацій, з котрими ми вступили до революції, і вся та крипто-поліція, муравельна праця, котрою Центр. Рада збирала Українську Землю, розбилась о вмішанні сторонніх сил, і революція, вирвавши

з нашого проводу, пішла своїм стихійним, істо революційним розвитком.

Але на мій погляд, в сій стихійній революції гине тільки те, що не звязане органічно з краєм і з його трудовим народом. Край і його трудова людність так би сказати „чистяться“ від усього паразитарного, ім чужого, самі ж мають всі шанси вийти з цього процесу ще більше скріпленими, оздоровленими, оновленими в своїй творчій силі й енергії.

Отже процес хоч і тяжкий, прикрій, особливо для цього органично з землею незвязаного елементу таки навіть до розпуки не перепосний (ще б таки — іде просто відмирання цього елементу, оскільки він не знайде в собі якоїсь здібності акомодації, приспособлення — вростання в землю й її трудову людність) — але головному він не загрожує. За український трудовий народ, цього основного представника, основну підвалину життя краю і нації, боятись нема причин.

Жаль, що українська інтелігенція не витримала революційного іспиту, в значній часті відскочила від народу, вдарилася в контрреволюцію і анті-соціалізм. Се велика шкода, і трудовим масам прийдеться в себе творити нові її кадри.

Жаль, що неукраїнські елементи України не зварились в огні революції в одну масу з українським народом, а навпаки — ще більше поглибилася межа, що їх ділила, і українському народові прийдеться самому будувати нову Україну.

Але кінець кінцем — *Ucraina farà da se*, Україна обійтеться своїми силами, як ми се говорили чверть століття тому, коли український рух вважався видумкою групки фантастів, — і скажемо ще з більшою впевненістю тепер.

Бере нетерплячка, що процесу її будови не можна прискорити якими небудь скородійними реактивами. Але щож робити! Треба терпливості, видергки, холодної розваги. Я позволив би собі порівняти — напр. лікарі нехай вибачать за можливі недокладності (кожде порівняння не вповні точне!) — теперішню Україну з тифозним хорім. Лікарства на хоробу нема, е тільки деякі загальні гігієнічні засоби. По всім даним організм повинен вийти з хороби ціло. Здорові клітини мають всі шанси відродитися з новою силою копотом тих слабших, які згинуть в сій горячці. І всім рідним і близьким, що окружають хорошого, зістається тільки пильнувати чим можна улекшити організмови процес боротьби з розкладовими силами і відновлення його житевих засобів.

Революційний процес виявив житездатність, відпорність і енергію відродження нашої народної стихії — українського селянства. Основна тканина його життя — сільські громади не роснались, не ослабли, навпаки виявили повищену енергію своєї інтеграції, свого скріплення, своєї організованості. В цих клітинах лежить запорука нового розвитку і зміцнення всього краевого і національного організму. Тому все, що хоче пройти ціло крізь огонь революції, крізь всі можливі пертурбації переходової доби, мусить з сими громадами звязати своє існування і свою будущість. Все, що бажається будувати певно, міцно і отримати без небезпеки від знищення сими пертурбаціями, — треба будувати на

сих атомах трудового життя. Тільки те буде певне, що зможемо оперти беспосредньо на них.

Тому в інтересах сеї будови треба можливо розширити її скріплюти сі підвалини, сі бетонні подушки. Чим більше зможуть вмістити в себе економичного і культурного змісту, національного і соціалістичного елементу й підстави — тим краще, бо тим більше можна досягнути в сій переходовій добі для будучої України. І очевидно, що в давім моменті се й стає черговим завданням усіх, хто хоче ділом послужити сій будові нової України: приложити свої сили, своє знання, свій хист, свою енергію, щоб скріпити сі кубики, з яких зложиться нова будова, наповнити їх відповідним організаційним змістом, економичними і культурними засобами.

Чергове гасло — на село, до громади всі, хто хоче потрудитись для будучини свого краю й народу!

Се звучить, як відгомін старих кличів: „в народ!“ Дійсно, коли б тридцять, сорок, шістьдесят, сімдесят літ тому (в часи Кирило-Мефодіївщини, коли вперше свідомо залунало се гасло), українська інтелігенція змогла б піти за сим кличем, коли б вона тоді могла заложити сі підстави в українськім селі, нинішня українська революція пройшла б інакше! Але укр. інтелігенція була тоді слабша, була боязькоїша, перепони і страхи були більші. Тепер — „голий розбою не боїться,“ і кадри людей, які можуть піти за сим гаслом, незмірно більші. Вони можуть зробити діло трівке й велике!

IV.

Автономна сільська громада, так як вона зложилася в огні революції, — мала республіка, яка в своїх межах законодавствує, судить і править всіми справами через свої виборні органи — се та основна, тверда, огнетрівка клітина соціальної й економичної організації, которую дала нам українська революція і на котрій треба основувати все піньше будівництво.

Я думаю, що при невеличкій інструкторській роботі можна було ввести в життє також волостні обеднання сіх громад, по типу, проскетованому в нашому начерку програми: Ради громад цілої волости періодично збираються на спільні збори, на яких полагоджують спільні справи, які виходять за межі можності громади, полагоджують непорозуміння громад і т. д. Нормальним обеднанням мислю собі волость велику, в котрій обеднується тисяч до 30 людності і котра може через се розпоряджати і більшими засобами, і братися до більших справ, непосильних для громади; малі волости через се було б краще зединувати разом.

Обеднання ширші — повіту чи землі, се справа значно складніша, їх функції можливі при деяких спокійніших, сприятливіших умовах. Коли будуть організовані обеднання волості і будуть функціонувати, кождої хвилі, протягом кількох днів можна буде скликати депутатські ради повіту чи губернії (поки не вийшла в життє земля, як територіальна одиниця) — депутатів від волоських і міських рад. Але сі

ради повітові й губерніальні так само як і Всеукраїнська Центральна Рада могли б узяти на себе якусь постійну економічну чи культурну роботу тільки в відносинах спокійних, як небудь наладжених. Тим часом громади і їх волосні обеднання становлять організації настільки прості й тверді, що без сумніву функціонуватимуть завсіди, при всяких навіть найбільш заворушених і тривожних обставинах, і на них треба оперти програму-тіліпітим нашої роботи.

Громади вже дані життю. Річчю партії соц.-рев. і всіх, хто прийняв би ю програму праці для біжучого моменту, було б постараться тільки помогти переведенню обеднань волосніх, по одному приблизно плянові: Волость відбуває періодичні вбори раз чи два рази на, місяць. В сесії беруть участь всі ради приналежних громад ін сороге, але для справедливості рішаючі голоси рахуються відповідно скількості трудової людності, которую громади представляють — скажім два, чи три, чотири від тисячі; інші члени сільських громад беруть участь в сесії з голосом дорадчим, але не голосують. Сесія вибирає комітети як земельний, культурно-освітній, уповажнених до ведення різних підприємств волосного обеднання. Вона укладає свій бюджет, має свою касу.

По-за тим регламентувати устрій і організацію роботи на один ваірець ледве чи потрібно, в кождім разі се діло не найближшого моменту. Коли на місцях буде відчута в сім потреба, Ц. Рада дасть такий ваірцевий регулямін, але не думаю, щоб се мало зараз практичне значіннє. Зараз треба шильнувати реального, тої продуктивної, творчої роботи — господарської й культурної, которая може бути переведена в громадах і в волосніх обеднаннях, як тільки вони зорганізуються.

V.

В статі т. Чечеля, в котрій він має розвинуті свої гадки, виложені в дебатах над програмою, читачі знайдуть міркування на тему, що може і повинна взяти на себе громада в економічній будівництві найближшого дня.

Не входячи в деталі, я виймаю з його доводів, як він їх розвивав на конференції, тільки дві головні тези:

В нижній руїні реконструкція господарства в тих сферах, в котрих вона може бути виконана тільки державою (коли виключити ініціативу приватну) — як залізниці, телеграфи, телефони, пошта, експлоатація копалень вугілля, заліза, нафти, солі, — вимагає такої величезної праці, засобів і часу, що всі сили загально-державних органів на довгий час будуть забрані нею, і в інтересах успішності роботи держава мусить передати на місця все, що може бути зроблено місцевими силами і засобами.

Силами і засобами громади може бути вповні добре наладжена промисловість не тільки в формах зовсім дрібних, кустарних, але і в виді середньої величини фабрик і заводів — цукроварень, броварів, цегелень, гарбарень, швалень і ткацень, шкляніх і порцелянів гут, металічних заводів, і т. ін., при мінімальній технічній допомозі.

Коли б тільки розстаратись відповідної скількості моторів і всякої іншої машинерії, щоб використати енергію водну, силу вітра, торфовиська і місцеві поклади вугля — рахуючися з малою видатністю вугільного району в найближші часи і з труднощами його довоzu (а дерево прінципіально зовсім виключити, як фабричне паливо), то можна було б не тільки передати в адміністрацію громад цукроварні, винокурні, цегельні то що, які не можна зараз вести державною енергією, але й помогти — не якимсь субсидіями, а головно технічною поміччю, поставити нові по селах. Тоді у нас з'явився б сільський фабричний промисел, котрий міг би взяти на себе значну частину занотрібовання людності. Особливо коли б організовані були ті волості обеднання, і сю сільську промисловість можна було б організувати не в межах самої тільки громади, а в економічнім иляні цілі такої волости, такого малого кантону, — хоча б поодинокі фабрики та заводи в початках творились би силами і засобами поодиноких громад.

Яке б се мало величезне значення, коли б українська людність могла б, не журячись довозом, транспортом і т. д., убиратись в полотно і сукно свого повіту, носити черевики з механічної швальні своєї волости, мати залізну і всяку іншу посуду місцевого виробу, струмент, плуг і косу з місцевої фабрички, читати свою волостну чи повітову газету, видрукувану на місцевім папері, в місцевій друкарні й обслужену своїм новітвом, або навіть волосним радіо?

Все се було б дороже, ніж подане з великих фабрик в нормальних обставинах, вироблене грубше і старомодніше. Але в часах, коли антанський бльокаді не відно кінця, наше велике виробництво паралізоване, а транспорт не існує, важно, щоб хоч в невеликих розмірах, без великих вимог людність була задоволена в своїх найелементарніших потребах сим малим, карликовим фабричним промислом. Щоб був цвяшок, був сірник, був чобіт, була книжка, хочби й надрукована на дуже непоказнім папері!

Однаково житте йде в сей бік. Селяне беруться обробляти на місці шкіру, тчуть полотно і сукно, заводять кузні, женуть самогонку, роблять самими примітивними, варварськими способами, марнующи сировину, щоб задоволити свої потреби, не маючи підкої подачі з міста. Треба сій натуральній економічній самодіяльності прийти в поміч, поки реальні умови життя не перестануть гнати в сей бік інтереси людності.

Наладиться велика продукція, товарообмін, транспорт, — тоді може сей дрібний промисел відімре, може еволюціонує. А доти він буде одиноким спасенням — і як довго доти? Хто скаже?

І се не тільки в обслугі потреб матеріальної культури, як бачимо.

Весною минулого року, пробуваючи в Камінці й працюючи в видавничім відділі місцевої народної управи, був я свідком і учасником заходів коло приспособлення маленької фабрички, чи краще сказати паперевого ліниза, що доти виробляв пакеточний папір, до виробу трохи кращого сорту, який би можна було вжити на друк. Коли зроблено

було перші проби друку на сім папері, люде, призвичаєні до кращих видань, сумно і скептично кивали головами над сим першим випуском (був то шевченківський номер місцевої газети). Але мене навпаки тішив сей грубий, але місцевий папір, а коли я потім за кордоном побачив, на якім папері стали друкуватись і як друкуватись класичні твори літератури в Франції, в Німеччині, — я не раз згадував собі з новним вдоволенням сі камінецькі друки. Поставити такі маленькі папірні коли не в кождій волости, то в кількох стах з тисячі великих волостей України, щоб кожна приналежні сезоново виробляла 5—10 вагонів паперу, поставити в кожній волости друкареньку, виробляти друкарську фарбу кустарним способом, як виробляють ваксу — отсе значить розрішити страшну проблему крізь паперової, друкарської, видавничої, котра нависла не тільки над Україною, а сливе над усім культурним світом.

Почтайте французьку пресу, що там робиться — який аастій в видавничій справі, просто безвихідний, розчуливий в нинішній господарській системі.

Що діється в самій Німеччині, на котру почали були з надією поглядати французькі переможці, що вона вивезе з сеї крізь нобідну французьку культуру? У Франції брак і здорожінне паперу доходить до того, що видавничим фірмам приходиться випускати книги низше собі-вартості або зовсім не випускати. В Німеччині 3/4 наукової літератури стало бібліографичною рідкістю, зникло з ринку трохи не так, як у нас на Україні, і теж не видно скорого поліпшення в сій справі.

Якими методами там сподіваються розвязати крізу, я в се не буду входити. Але на Україні в чинішніх обставинах поруч великих централізаційних плянів про ясні дні, таке розсівання культурної продукції — так само як матеріальної по волостях і громадах про можливі чорні дні, мені вважається дуже доцільним.

Поруч культурних великих центрів — сотні папірені і друкарень по селах, обмін книжкою продукцією на підводах — і сіть радіо для комунікації. Се програма огнетрівалої української сільської культури, котрій би не загрозив ніякий політичний переворот, ніякий наступ чужого війська.

Щоб пустити її в рух, треба паралельного розселення по селах і культурних сил. Та се, очевидно, справа далеко лекша, ніж наладження тих моторів і млинів. До неї дійду слідом, наперед спинюсь па тих змінах, які обіцюю сільському життю такий процес роасіяння продукції.

VI.

Уявім тепер собі таку волость, в котрій є громадська цегельня і кілька тартаків (лісопилень) та дереводілень (коли се лісовий район), бровар, винокурня, одна або й дві цукроварні (коли се буряковий район), одна або й більше механічних прядилень, ткалень, швалепи, обувя, фабрика металічних виробів, сірників, фабричка мила, свічок та інших простійших хемічних продуктів, папірня, друкарня, і може ще

що — не повний такий сортимент якраз у одній волості, розуміється, а дещо з того в сій волості, дещо в другій. Працюють в них місцеві таки селяне під проводом місцевих механіків та інструкторів. В горячі моменти сільсько-господарських робіт праця в них сливе завмирає і спускається до *minimum-a*, іде малим ходом в період, коли робота на полі не вимагає всеї енергії, і пускається новим ходом в тих місяцях, коли завмирає праця на полі.

Виконавши й звізши буряки, ячмінь і бараболю, селяне зварили собі за шість місяців цукор на цукроварні, накурили пива, горівки, скільки треба для спожитку, виткали полотно з льну і коноплі, напішили обувя і всякого іншого реміння з шкіри. Робочий день при сім був невеликий, шість-годинний що найбільше, працьовано по дві, три, чотири переміни. Було доволі часу і для спочинку, і для того, щоб піти в свій сільський кінематограф, поспівати в хорі, піти до читальні чи на виклад народного університету, — тим часом яку масу всякого фабрикату виробилося з місцевого сирівцю! Як зросла — майже в двое — продуктивність громади, її трудовий заробіток, її трудовий капітал! Як збільшилась поємність праці, трудомікість цього простору української землі, на котрім раніше вироблялось тільки зерно та городина! Тоді він прогодувавав, доволі мізерно, яких небудь 25 тисяч душ, висилаючи масу приросту на заробіток до міста, на заводи, до шахт, на еміграцію. Тепер він не тільки прогодовує дуже достатньо всіх своїх, не потрібуючи посыпати нікого за заробітком, — він в інтересах збільшення продукції охоче прийме чимало всякої стороної людності, перед усім кваліфікованих привичних робітників з фабрик і заводів, всякого рода техників, а також і культурних робітників. Вони йому потрібні, він може їх обставити зовсім прилично з матеріальної сторони, і навіть не тільки з матеріальної. В селі, де є електричне освітлене, де ставляться цегляні будинки, де можна одягтись і взутись і по — людськи прогодуватись, де є книга, гурток освіченіх людей з місцевих громадян і прихожої інтелігенції, ріжні культурні розривки, — стає жити краще, людянише, приемнише, ніж у голодному вічно тремтячому ва своє існуванні місті. Потяг з міста на село піде на зустріч запотрібанню села-громади в технічних і культурних силах, в всякого рода спеціалістах-професіоністах.

Сей приплив робочої спли зовні (і затриманне приросту місцевого також) поруч із зростом трудового заробітку і способу життя (*standard of life*), улекшить селянинови тягар праці в сільсько-господарськім сезоні. Коли на оранку, косовицю, жнива і т. д. вийде вся трудова людність громади, коли являться до помочи ще й машини, — 16-годинна робота на полі спаде може теж до 8—10 годин в середнім рахунку і дасть більш людські умови праці й життя навіть в сільсько-господарських місяцях, більше часу для культурних і громадських інтересів. Поруч і з новищенням економічного рівня неамірно підійметься й рівень культурний, духовий всеї громади, завдяки більшому дозвіллю, вільному часові. Зросте запотрібання в культурній розривці, в духовім занятю, освіті і всяких культурних засобах. Буде почати не

тільки на кіно, але й на театр, не тільки на техніків, але й на лекторів, на книжку, газету, на красну і наукову літературу. І в сім лежить забезпечення нашої будучності, як нації і як учасників світового, вселюдського соціалістичного руху. Сею дорогою закінчило процес нашої консолідації, як нації, і введемо нашу Україну в передову лаву борців за добро і щастя людства.

Тому я думаю, що не тільки наша партія, але й усі Українці, свідомі справи і не перелякані жупедом соціалізму і соціалізації, повинні піти за сим гаслом — на село, до громади, щоб сповнити, з піввіковим спізненням заповіт колишніх „Громадян“, що писали (в переднім слові до „Громади“): „Українські соціалісти (котрими по їх гадці мусять бути всі Українці, які „додумались до кінця“) — мусять одтепер же змагатись, щоб осівши по нашим громадам, приложити свої голови й руки до того, щоб справляти всі служби, потрібні в здоровому життю громадському, і там в громадах з тими службами проповідати здорові громадські порядки, показувати примір їх, та обороняти старі забутки й нові паросли тих порядків од ворогів їх усіма способами, мирними й вояцькими. Нічого здається прибавляти до того, що такі робітники для українських громад мусили б тепер же, осідаючи по тим громадам, змагатись до того, щоб сцеплятись в спілки з своїми товаришами по всіх громадах, од більших до дальших, і з усіма тими, хто тільки чесно працює коло такої чи іншої, більше чи менше потрібної для України в її теперішньому стані праці, — так щоб Україна як скорше покрилась цілою сіткою зчепляніх оден з другим товаришів і товариств, робітників українського громадства, з яких найбільше людей були б і товаришами в мужицьких „громадах“ (1878, ст. 81.).

Тепер, коли ми маємо вже готову велику соціалістичну українську партію, вишколену в організаційній роботі між селянством, з виробленою репутацією у нього, — таку програму виконати безмірно лекше, ніж в 1870-х рр., і під проводом У. П. С. Р., як співробітники партії, і просто як „примикаюче“, повинні піти на сю роботу на село всі трудово-інтелігентські елементи, які не мають якоїсь конкретної, цінної роботи по містах, щоб виконати чергове завдання, котре піддає нам сучасний момент.

VII.

З сказаного, я думаю, стає вже ясним, що таке розсіяне промислу по громадах дає не тільки тимчасові користі, як запасний промисловий апарат про чорні дні східно-европейської розрухи, але являється річчю самостійною, що несе такі користі, які добре було б з певними змінами затримати й на пізнійше. В „нормальних умовах“ розвитку промислу думати про таке економичне і культурне розсіяння, чи розселення по громадах здавалось би уточію (хоч є краї, де промисел дуже розселяється між селянством — напр. хоч би в деяких районах Швейцарії). Але в теперішніх обставинах східно-европейського економічного життя: параліжу великої промисловості, транспорту, подачі

сировин і палива, — ці пляси зовсім перестають бути утопичними і набирають прикмет зверх-конкретності її реальності. Тому зовсім серіозно можна спинитись над користями сторонами, які принесло б се розселення не тільки про пожарний нинішній час, а й про обставини більш урівноваженні, і над тими побоюваннями, котрі воно може викликає у декого — про пізнійші часи.

Отже, повторяю, крім забезпечення, бодай частинного, погреб людності місцевими джерелами в моменти параліку, коли переривається транспорт і подача з джерел центральних — розвій сільського промислу варт певного піклування, з огляду, що він збільшив би „трудойомкість“ села, сільсько-господарської території, зменшує середній наділ селянського господарства. Він ослабив би тим самим способом гостроту земельного голоду, трудності земельного питання, особливо для переходових часів — до нового розвитку великого промислу, котрий зможе потягнути до себе лишок селянських рук, а зараз в своїм упадку жне пазд на село велику масу безробітних, жадібних праці коло землі. Розвиток промислу на селі розвантажив би тягар сільсько-господарського сезону, давав би селянській сім'ї зможу працювати більш рівномірно, не перетворюючись в робочу худобу на час цього сезону, щоб потім дармувати безцільно в зимові місяці. Він не тільки підіймав би продуктивність селянського хазяйства й його економічний рівень, але й давав би умови праці більш сприятливі для культурного життя ^{9/10} нашої людності.

Він творив би посередні групи між селянством і індустріальним пролетаріатом, які заповняли б ту пропаст, яку розвій великої індустрії в капіталістичних умовах утворив між селянством і робітництвом: су-перечність інтересів, брак обопільного розуміння і наслідком того навіть — часами — гострий антаґонізм.

Освободження селяніна з гніту праці, повищене його достатку і вільного часу з одного боку, з другого — прилив на село культурніших елементів до нових точок приложения праці інтелігентської, полуінтелігентської і кваліфікованої робочої, безсумнівно підняли б дуже значно культурний рівень села, його матеріальне й духове за-потрібування. Попит на освіту й культуру в усіх її формах, і тепер уже дуже помітний, піднявся б іще сильнійше.

Розгорашене міського елементу, інтелігентського і робітничого, для котрого таке розсіяні промислу й культури по сільських громадах дало б і роботу і більш сприятливі житеві умови, йдучи на зустріч теперішньому потягові з зруйнованого, голодного й холодного міста на село, — не тільки дало б вихід сотням тисяч цінного трудового населення в його труднім положенню, але й засинало б історично-утворене провале між селом і містом: коли б не винішло, то ослабило б те відчуження, яке виробилось між українським селянством і сим чужородними або денационалізованими міськими кольопіями. Переїшовши через трудове житє па селі, сі міські елементи вже потім хочби й вернулися до міста, не відчували б давнійшого відчуження: і вони б пнаклими очима дивилися б на українське селянство, і те б інакші становилося до міста. Зникло б, або принаймані сильно ослабло б, се обо-

пільне нерозуміння, се підозріливе й заневажливе відношення міських меньшин до сільського трудового українського народу, його національних домагань, сі претензії міста на гегемонію, на ролю держави в державі, і звязані з ними побоювання або й активні заходи до нейтралізування всяких національних домагань українського трудового народу.

Я вважаю сей ангажонізм, сю неустанну, коли не явну, то скриту ворожнечу і боротьбу села і міста одною з дуже серіозних перешкод в належному нормальному економічному, культурному й політичному житті України, і тому вважаю обопільну інфільтрацію — наплив міських елементів на село і навпаки — нового селянства, вже свідомого своїх потреб і завдань, до міста, одним з дуже важливих і бажаних явищ. Розселення промислу й культури здається мені з цього погляду незвичайно важним і цінним. Воно може ще раз вимішати людність України — дуже пінно для дальнього розвою нашого життя.

VIII.

З боку прихильників соціалістичного централізму я передчуваю закиди, що се розселення економічне й культурне може загальмувати процес збирання „розсипаної храмини“ України, що воно буде розбивати одність господарського плану продукції й розподілу, що воно скріплятиме парткуляризм. Бо, мовлять, як при теперішньому парткуляризмі сільських громад ще їм дати змогу обслуговувати власною продукцією свої потреби в ріжного рода товарах, то вже до них не буде ніякого приступу — не потягнеш їх до ніякої ширшої організації.

Я думаю, що все се марні страхи. Перше те, що як тільки господарський апарат Української Республіки взагалі стане функціонувати: зможе щось давати дійсно, а не просто тільки робити жести в порожній просторони, так зараз до нього потягнуться всі сі „партикулярні“ сільські та волості громади, самі шукатимуть зв'язку з ним, щоб дістати від нього те, що бракуватиме їм, доходитимуть порозуміння і компромісу з ним, для того щоб увести свою продукцію в загальний красвий плян, його розподіл і товарообмін. Коли держава буде спроможна подавати вугілля, нафту, металі, сіль, хемічні продукти, галантерійний крам, бакалію — все те, що ніяким чином в громадських робітнях не випродукують; коли вона наладить залізниці, пошту, телеграф, телефон, закордонні зносини; коли в її руках буде заграниця торговля і розподіл закордонного довоzu — так зараз се державне господарство обєднає само собою, силою факту, без помочи всяких декретів, наказів чи примусів, всю ту розсіяну промисловість в загально-державнім розмірі. Нікому не буде інтересно від неї сепаруватись, відокремлятись, навпаки — кождому буде бажано як найтіснійше з нею звязатись. І монополія товарообміну, которую держава введе в житі зараз, як тільки зможе добре наладити свій розподільчий апарат, забираючи від сільських громад чи волостей все, що виходить за межі задоволення місцевих споживчих потреб, однаково — чи продукти сіль-

сько-господарські, чи кустарно і фабрично промислові, уведе сільську продукцію без якогось особливого перевороту в рамці загально-державної тосподарської організації.

В тім же напрямі загально-краєвого обеднання вестимуть і культурні та політичні звязки. Розвій культурного життя в громаді і його ніднесення за помічю отсєї „громадської політики“ вимагатимуть яко мога ширшої кооперації, в інтересах утрорення культурних органів вищого порядку, можливості більших культурних досягань, як тільки будуть адобуті низші.

Так само політична організація, в котрій зараз же, при першій можливості, очевидно, обеднуватимуться громади й їх волості обеднання, вестиме їх в тім же напрямі як найтіснішої кооперації її обеднання в ширших територіях. Всі елементи його будуть готові, коли будуть організовані у вказанім напрямі, в господарській і культурній сфері, сі громадські атоми. Кождої хвилі, як обставин дадуть їм можливість обеднатись — хочби простим скликанням рад депутатів земель (чи повітів) і Всеукраїнської Центральної Ради, сі органи, безсумнівно, з усюою силою поведуть що роботу обеднання.

А поки центр буде порожнім місцем, поки фактична анархія і хаос буде параліжувати всякі господарські пляни в загально-державних розмірах, нічого боятися, що сі громадські атоми будуть занадто сильні, занадто здібні задоволити свої потреби (в часті, розуміється). Без таких сильних і організованих, наповнених і економичними, і культурними, і організаційними засобами, громадських атомів взагалі всяка конструкційна робота буде трудна, тоді коли обставини дадуть, чи даватимуть її змогу. А в часи розрухи її хаосу без них людське житє буде таки зовсім страшне.

Далі, я звертаю увагу читача на те, що я скрізь говорю про організацію всякого рода громадських промислових чи культурних підприємств. Не індивідуальних чи приватно-спілкових, а власне свідомо підчеркую се, що вони бажані й потрібні, як підприємства цілої сільської громади, або волостного обеднання. На се повинна бути звернена вся увага, бо тільки в такій формі сі підприємства дадуть всю свою організауючу, виховуючу вартість. Навпаки — розвій підприємств приватних, індивідуальних чи спілкових, вноситиме духа конкуренції, приватного зиску, дівіденди, який справді гальмуватиме потім пляни соціалістичного господарства. Як підприємства громадські, павпаки, вони служитимуть могутнім фактором соціалізації.

Громадська фабрика чи механічна робітня, де пі оден учасник, працюючи громадськими знаряддами, не може вказати реального предмегу, ним виробленого, де він має тільки певне ідеальне право в спільнім продукті, і весь сей громадський процес виробництва могутно зрівноважуватимуть і нейтралізуватимуть індивідуалістичні впливи рільничого господарства, веденого на своїм ґрунті, своїм інвентарем, і доведеного до певних своїх цілком конкретних сільсько-господарських продуктів. Розвій громадського сільського промислу служитиме незвичайно сильною школою соціалістичного мислення і соціального ін-

стинку. Основне завдання наше: перетворити сільську громаду, як публичне обєднання індивідуальних трудових господарств, в обєднання економичне — трудову громаду, як виробницьку спілку, матиме величезну поміч в розвою сільської громадської фабрики, в тих ріжнородних, хоч би й невеликих, карликових формах.

Ну, а перетворити за їх помічю сільську громаду, а далі й ціле волостне обєднання в трудову виробницьку спілку в усіх сферах господарства — се, очевидно, був би такий величезний поступ в соціалізації життя, що тут усікі коментарі вайві. Сі соціалістичні кубики — громадські чи волосні, послужили б твердою, гранітною підставою соціалістичної будови в ширших — не тільки краєвих, але і в світових розмірах.

Я вище се зазначив, що сею „сільською стежкою“, минаючи розбиті фабричні райони і внищенні міста, ми можемо скоріше наблизитися до нашої кінцевої мети — організації федерації праці в міжнародних і міждержавних формах. Можемо не тільки самі йти в сім напрямі, а вказувати дорогу й іншим аг'рикультурним краям, у котрих теж не стає такої абсолютної перемоги індустріального пролетаріату, щоб він сам оден і на собі однім міг виводити соціалістичну будову.

Само собою ясно, що такі невеличкі, твердо організовані і соціалізовані сільські громади чи волости — такі твердо обточені гранітові соціалістичні кубики лекше буде зложити в плянову соціалістичну організацію міжнародного масштабу, піж великі, але аморфні, безформенні загально-державні органи, звязані твердим загально-державним економічним каркасом, оством, але заповнені спущим піском приватного хазяйства. Соціалізовані громадські атоми без взятого труду і опору вложаться в ширшу міждержавну організацію — тим часом як державну, міцно сентралізовану машину прийшлося би для сього ламати, утикати, калічити. Тому я вважаю за собою право сказати, що становища останніх завдань соціалізму сей плян розселення економічного життя являється не якимсь ретроградним, назадницьким, а навпаки дуже прогресивним, а принаймені — вповні пристосовленім для переходу до найдальших соціалістичних завдань в сфері господарства.

Розуміється, в тім же напрямі вело б і культурне, духове виховання громади, аби тільки воно велося під соціалістичним керуванням. Для того наші товариши мусять взяти на себе і сю роботу. У. П. С. Р. не повинна ухилятись від сього, вона мусить стати провідником сільської громади не тільки в політичній сфері — котрою вона займалася досі майже виключно, але і в господарській сфері, котрою вона займалася мало, і в культурно-просвітній роботі, котру здавала досі не-соціалістичним елементам, майже безконтрольно.

IX.

Піднесення рівня селянського побуту і притягнення культурних сил на село між іп'шим важне такоже для нашої популяційної політики, про которую ми мало думаємо за множеством ріжних „гострійших“ питань, з котра тим часом теж вимагає пільної уваги. Се справа охорони

супільного здоров'я з одної сторони, справа можливого при множення нації з другої. Після страшних кровопусків, заданих нашому народові світовою війною і всієюши місцевими війнами й усобицями, після безмірних утрат і виродження людності в евакуаціях, переселеннях, епідеміях, концентраційних таборах і т. д., се стає важливим завданням: нагородити наші понесені нею утрати, ослаблення і виродження цілих генерацій, поправити їх фізично і зберігти можливо пізніше дальший приступок людності.

Найвищий, найщевніший скарб кожного народу і краю — се все таки буде завсіди їх людність. Її прірест, сильний, здоровий, життєздатний — се її баланс, який запевнює її будучість і вилів в кругу інших пародів: матеріальний і духовий зрист, перемогу над природними обставинами, розвязання на її користь всієїх суперечок і конфліктів з півшими націями — поки вони існують, сі всі суперечки й конкуренції, і вкладка в загальнолюдський капітал. Коли прірест спиняється, нація йде на убutoк — се не тільки зменшує її індивідуальну вагу («удельний вісъ»), але депресійно впливає на її самочуття, наповнюючи її тривогою за свою будучість, позбавляє певності і віри в свої сили, і в саму можливість відродження.

Бо се характеристичне: коли прірест раз спиняється й популяційна енергія вигасне — її справді майже неможливо відродити чи розбудити напово. Справедливо помічено, що французьку робітницю вже віякими преміями не прихильиш до того, щоб вона мала дітей: в її поглядах — се тягар, прікрість, гірша від усієї іншої, котра нічия не може бути нагороджена. В такім положенню нація переходить на становище бездітного дядька, обложеного з усіх боків претендентами на спадщину, який скрізь підозрює зазіхання на його скорий кінець і багату шкатулу і тратить всяку енергію її ініціативу праці.

На Україні популяційна енергія ще не вигасла, і треба пільнувати, використати і зберігти все, що вона дає і може ще дати. На жисто з цього погляду надія не велика, але село дотепер давало спільній ріст, і сей прірест міг би бути ще більший, коли б педостатки і несприятливі гігієнічні умови не стримували і не зменшували його великою смертельністю дітей і байдужістю до неї батьків. Коли збільшиться продуктивність селянського господарства і забезпечиться прожиток великому приrostові, се зробить кожде збільшення сім'ї більш бажаним, заховане кожної пародженої дитини більш пожаданим. З другого боку прислив на село культурний елементу дасть змогу заховати для життя більший процент народжених. Ясли, захоронки, дитячі садки, краща страва, лікарський і акушерський догляд, амбулаторії й шпиталі, покой для породіль — все се може безмірно зменшити дитячу смертельність.

Нехай тільки більше супе на село лікарів, фельдшерів, милосердних сестр і просто жінок і дівчат, готових присвятити себе доглядові за чужими дітьми, збереженню сих молодих, крихких істнувань, їх вихованню і культурі. Збільшення пошаності села і піднесення його економічного і культурного рівня піде тоді в парі з спільним зростом

людності. А сей згіст скрізь і всюди був могутнім фактором культурного розвитку.

Коли ми потрапимо повести наш народ по начеркненій тут дорозі, його чисельний згіст дасть людству щось дійсно показне і цінне!

X.

Так, се мусимо сказати щиро і твердо: Україна — се селянське країна, і вона може стати чимсь серіозним, дати щось поважне — на тільки місцевого, але й загальнішого значіння, тільки розвинувши як повніші, культурніші і доцільніші сей свій мужицький, селянський характер. Се повинно бути усвідомлене всіми, хто хоче працювати для неї, і через неї — для людства.

Тільки селянство на Україні має в собі якийсь своєрідний зміст. Воно виробило в собі і твердий моральний світогляд, і естетичні прикмети, цілу оригінальну культуру, з котрою справедливо відчувало себе не низькою верствою якоїсь нації, але народом-нацією віповні, єдиною репрезентанткою її — не тільки тому що вищі верстви покинули її, але й тому такоже, що в своїй сфері воно розвинуло — хоч і в тісних межах, і з деякими дефектами (в національній свідомості в тім числі) велике богацтво національного життя. Отже тільки спираючись на селянстві, можливо поширюючи його культурну пойомність, розвиваючи його культурні потреби і культурну активність, Українці зможуть утворити щось цінне її оригінальне — чи то в сфері культурній, чи соціальній (соціалістичній).

Без того Україна зіде на лихеньке, безвартісне повтореніє Франції або Німеччини, властиво — на стертий брактеат „західної культури“, на котрім і не розбереш, „під кого“ його роблено.

Те, що робили, напр. — чи хотіли робити — з Україною несоціалістичні (та й деякі „соціалістичні“) партії, вело її до вигляду, скажім, Румунії, з її „інтелігенцією“, яка старалась передняти французьку культуру чисто зверхнім способом, широко розкривала двері заграницій промисловій ініціативі і капіталові, а пильнувала „нейтрализувати“ свого „хама“, селянську верству.

Що така мета не може мати в собі щого приемного, про се не може бути двох сумок. Ми повинні усвідомити собі, що процес далеко довший, трудніший, менш ефектований — творення України по мірі її селянської бази — дасть результати в кінцевім рахунку далеко цінніші, і тільки сею дорогою можемо їхсягнути: Україну, як взірець селянської глибоко соціалістичної й глибоко культурної країни.

Може се буде єдиний в своїм роді тип такого краю. Може сею ж дорогою підуть ще й інші сільсько-господарські країни, — тим краще для людства. Але Україна мусить бути такою, коли хоче бути чимсь.

Се не значить, що розвій промисловості взагалі мусить бути в ній занедбаний. Ні, хліборобською кольонією, доставницею сировини для індустріальних країв Україна не має бути: вона повинна йти до того, щоб самій по змозі переробляти свою сировину; в сім напрямі

державний апарат, в міру того як буде налашуватись, повинен розвинути всю свою енергію. Але як вище показано — яко хога більш сеї переробницької роботи мусить бути полищено селу, рукам селянина, щоб поширити й економично скріпити пашу селянську базу.

Се не значить також, що культурне житте мало б бути обмежуване і все, чого не може в дану хвилю прийняти селянське житте, відкидалось або занедбувалось. Ні, культурне, духове житте повинно бути розвивале в усій своїй повноті, бо культура, яка ставить собі взагалі які-небудь рамці й межі, взагалі перестас бути культурою. Почуте необмеженості — її невіддільна прикмета. Культурна робота мусить тільки поставити собі завданням: бути приступною селянським, взагалі трудовим масам, і для того всяко підіймати їх рівень культурних інтересів — дорогою школи і всяких позашкільних освітніх і культурних засобів.

В сім прінципіальна ріжниця культури буржуазної і культури соціалістичної. Та мислила себе культурою вибраниців („для немногих“, як надписував колись свої твори один з росийських „високопоставлених“ поетів). Культура соціалістична ставить своїм завданням зробити свої здобутки в усій повноті добром усього трудящого люду. Єдина школа, обовязкова для всіх, повинна заложити твердий культурний фундамент, на котрім позашкільна освітня й культурна робота мусить будувати дальше. Вона, ся після-шкільна освітня праця повинна також набрати характеру обовязкового, не формально, а морально: витворити певний декорум („годиться“) культурного самодосконалення кожного громадянина далі, весь свій вік. В сім завдання культурного визначення громадянства. Сею дорогою буде осягнена ся формула соціалістичної культури, которую я вище відзначав.

Пережиті події дуже підняли самопочуття селянина, особливо на тих територіях, де вони розгравалися найбільш інтенсивно. Він почуває себе хазяїном на своїй гемлі; він переконаний, що ніхто не зможе ним заволодіти, і з кожним він дасть собі раду. Богато говорять про поглиблених в нім і національного почуття, і навіть націоналізму — неохоти до яких небудь чужиців, їх панування на Україні. Се декого тішить, декого лякає. Розвинуті добре сторони цього процесу і нейтралізувати негативні — се завдання соціалістичної і національної культури села.

Нехай селянин почве себе відповідальним хазяїном не тільки в своїй громаді чи волости, а в цілій Україні.

Нехай не буде того, що тепер бувало: ми, мовляв, вигнали чужинців з своєї волости, наша справа скінчена, а вже сусідня волость нехай чиститься від них своїми засобами.

Повинне бути розвинене почуте національної, краєвої солідарності, оберігання інтересів трудового люду цілої України, — і виключені елементи шовінізму і нетolerанції до трудової людини іншої раси чи мови. Співробітництво з трудовими елементами робітничими й інтелігентськими, в широких розмірах витворене тим проектованим розселенням, я певел, ослабило, або й зовсім викорінило б у селянства одно-

сторонність в оцінці сільсько-господарської, рільничої праці, як єдино продуктивної й справжньої, і дало б правдиву міру всякої продуктивної роботи, ким і в якій би формі вона не творилася. З другого боку, я сподіваюсь, воно звязало б міжними моральними звязками сі інші трудові верстви з селом і селянством, дало б їм відчути природність і неминучість в умовах нашого життя „власти землі“ в її новій, соціалістичній редакції, і провідної ролі селянської, чи тепер уже б я сказав — „сільської“ верстви в житю України.

Те соціалістичне, економичне і культурне виховання, плян котрого я в загальних рисах начеркнув, повинно визволити село від тих прикмет відсталості, не-соціальності, „куркулівства,“ котрі з ним звязуються звичайно. Нове село буде дійсно новим селом.

XI.

Які ж мали б бути перші, вступні кроки для переведення сеї програм?

Мені вони представляються так:

Ряд мітінгів, уряджених членами У. П. С. Р. для вияснення сеї роботи на селі, її відносин до пляну соціалістичного будівництва і до біжучих соціальних, економічних, культурних і національних завдань. Вони мають підготовити мобілізацію елементів трудових або охочих перетворитися в трудові, досі відірваних від землі й села, — до походу на село, до громади.

Члени і співробітники партії переводять агітацію по громадах, щоб там викликати ініціативу до тих промислових і культурних підприємств, про які я говорив, приготувати для них ґрунт в громадах і волостних об'єднаннях, які мають організуватись яко мога скорше.

Не приймаючи жіяких відповідальних постів в правительстві, доки не буде переведена ся нова організація на місцях, — У. П. С. Р. повинна вжати всього свого впливу, щоб іонудити тих, хто в своїх руках держатимуть ключі до сього, аби вони зробили все можливе для переведення в житє сеї економічної й культурної програми: помогли здобути, за кордоном очевидно, потрібну машинерію й усяке технічне знаряддя, щоб пустити в рух сі сільські фабрики і майстерні, знайшли кадри інструкторів, помогли всій організаційній роботі.

Мають бути організовані курси для техників і інструкторів, які мусить взяти потім на себе роль керманичів тих сільських громадських підприємств. Коли б не ставало для ведення сих курсів сил місцевих, іх також треба взяти з-за кордону. Вкажу напр. на Відень, де можна законтрактувати цілу армію спеціалістів, організувавши панперед для них на місці курси української мови (це не буде тяжко, бо дуже богато знатимуть одну з слов'янських мов, — таких можна б вибрати в першу чергу), і заразом познайомити їх з пляном тої технічної роботи в умовах сільського українського життя, для котрої вони мусить приготувати своїх українських слухачів — познайомити їх з методами і способами технічної праці малої сільської фабрики чи майстерні,

до котрої будучі інструктори і керманичі мусять пристосувати свою будучу роботу.

По волостях повинні які мога скорше бути заведені низші технічні школи, з двохлітнім, приблизно, курсом, обовязковим для всіх, по скіпченю так само обовязкової вищої початкової школи. Обовязкова наука до 16 літ, прийнята нашим проектом програма, мусить розумітись, як обовязкове укінченне вищої початкової школи (не пізніше 14 року життя) і потім двохрічної технічної школи, котра могла б мати своїм візирцем напр. старі „школи ремісничих учеників“ (ті мали трьохлітній курс — але перший рік, загально-освітній, віннаде, коли до сеї школи приходили учні по скіпченю вищої початкової школи). Відповідно до того мусять бути в потрібній кількості організовані середні реально-технічні і вищі — політехнічні школи, щоб воши могли в найкоротшім часі дати потрібний контингент учителів для таких шкіл. Інтереси й симпатії шкільної молодіжі мусуть бути звернені в сей бік, щоб гуманітарна школа не відтягала непропорціонально багато молодіжі в порівнянню з неекупими потребами в силах технічних.

Суспільне виховання повинно пляново вестися в тім напрямі, щоб вигладити розділ між роботою „чорною“ і „чистою“, між „білоручками“ і „чорноробочими“, між працею фізичною й інтелігентською. Трудова повинність мусить стати дійсною нероздільною умовою суспільного життя і в якогось страшна соціалізації перетворитися в повні нормальну, самозрозумілу й природну його категорію. Для того з одного боку мусить підійматись усіма способами рівень освіти й культури фізично-працюючих верств, з другого боку — спільна увага повинна звертатись на те, щоб освіта не відчужувала і не відривала від фізичної праці своїх вихованців. Почавши від певного віку (12 літ?) шкільна молодіж всіх категорій повинна відбувати сезон сільсько-господарських робіт, двух чи трьох місячний, розуміється, в таких умовах, які б не шкодили їй фізично. Технічна наука в розмірі двохлітньої низшої технічної школи повинна проходитися і тою молодіжю, яка по укінченю початкової школи переходила б до школи середньої — тільки тут, щоб не розривати науки, ся технічна наука проходилася би паралельно з загальною — введена в курс середньої школи. Подібно, як загально-образуюча школа старається дати кожному учневи основні елементи з різних сфер знання — з наук гуманітарних, математичних і природничих, так ся технічна наука мала б познайомити його з основними формами техніки в різних сферах праці: роботи по дереву і металю, обробленню глини, шкіри чи інших органічних продуктів, електротехніці і технології. Новий громадянин не повинен себе чути тут повним невігласом, так само як у фізиці чи історії, і заразом — він мусить твердо присвоїти технічні прийоми роботи в якісь роді техніки. Односторонність гуманітарного виховання мусить бути тим способом нарешті переможена. Сю свою програму я предкладаю увазі у. с.-р., з проосьбою уважно роздуматись над виложенім у пії, і на найближчішім партійнім з'їзді — котрий являється передумовою всеї дальшої плянової роботи У. П. С. Р., і тому мусить бути зібраний як найскорше, — я прошу

тих, які погодяться з провідними гадками сеї програми, аби вони взяли на себе їх оборону і проведення в житі. Особливо, коли б я по незалежним від мене обставинам не міг на тім зїзді бути особисто.

В Празі, 15. IX. 1920. р.

P. S. Відомості, привезені товаришами з України в місяці жовтні, потверджують ще більше ратійші звістки про те, що жите само йде власне в сім напримі, який висвітлюється в сій статі. Інтелігенція українська в значній часті вже розселилася по селах, де з'явились не тільки учителі, школи й гімназії, а й техники, інженери, робітні, мотори: не тільки гонять самогонку, але й ставлять електричні стації, заводять електричне освітлення. І стихійному рухові треба дати тільки иляп, свідомість завдань, котрі можуть бути ним осягнені, щоб він з сліпого шукання хвилевої полекші в незнносному становищі перетворився в заряд великого соціального будівництва.

Мик. Чечель.

Промисловість на українському селі.

I.

Кожна влада, яка змагалася або змагається затвердитись на Україні, твердо знає одне, що вона засвоїла з дотеперішньої науки життя: той зуміє скріпитись на Україні, хто знайде способи полагодження там соціальних і економічних суперечностей, хто зуміє організувати економічне життя її. Всі ріжнокольорові правителства на Україні й по-за нею сущі і навіть ще не парожденці починають тепер з того, що виробляють пляни покорення України чобігами, штанами і плугами. Самою військовою акцією вони вже не задовольняються. і в їхніх проектах слідом за вимріяними арміями обовязково слідують пароплави або потяги, навантажені ріжним „селянським крамом“. Навіть стратегічні свої пляни виробляють, пристосовуючись до цього, і починають свої операції обовязково з Одеси, кому що й по треба починати: ті, що вже рослочали і лише думають розвивати свої успіхи, так само роблять Одесу обектом своїх стремлінь.

Розбити військову силу противника, а потім закріпити свій тил, прихилити до себе населення, кинувши йому раптом мануфактуру й сільсько-господарське заряддя — ось тактика всіх тих, що збираються йти на Україну.

Розуміється, плян добрий. Питання тільки, скільких здійснений. Насамперед ріжні покорителі України недооцінюють потреб українського ринку, а з другого боку — переоцінюють постачальну здібність Європи,

не беручи досить під увагу валютного питання, якому належить немаловажне місце в такій тактиці. Бо хоч українське село і проковтнє тепер всякої краму, скільки його не дай, але все-таки дарма собі уявляють, що так-таки воно й кинеться на той товар і забере його за всяку ціну.

Коли в котрімсь кутку — чи то з півночі, чи з півдня, чи з заходу, чи ввідкись інакше — роспочинає свій похід котрийсь черговий генерал або отаман, який має помазаніє Антанти і обіцянку на довіз чобіт та штанів, то все починається ніби гараад. Поки він не зайдов ще далеко від того місця, звідки вийшов, поки все його запілля обіймає клапоть території, то вистарчає й того краму. Але по мірі того, як запілля росте, все ясніше й ріаче відчувається „брак піддережки союзників“, а натомісъ повстає в уесь згіст нове й вічно старе питання про організацію місцевого економичного життя, про, так би мовити, орієнтацію на місцеві сили, а не на якесь там -фільство. Прикладів ми вже мали досить, а з них найяскравішими були Денікін, Колчак і Петлюра. Перші двоє мали повну піддережку „настоящої“ Аянтайї. Поки справа йшла про постачання зброї та амуніції, то було їм ще так-сяк, а часами навіть добре. З крамом же для щільного населення справа стояла цілком погано, бо тут в гру входила вже третя сила — закордонний купець і фабрикант, які не мали великої охоти грati „в темну“. Колчак мав до своєї розпорядимости до 50 мільйонів фунтів штерл. російського золота, захопленого в липні 1918. р. в Казані т. з. уфімським урядом, під боком мав промислову сильно розвинуту Японію, Америку, однаке нічого не міг вдіяти для насичення товарного голоду свого запілля. Так само було і з урядом Петлюри, який сподівався через Польщу перепомпувати товари з Європи. Польща, яка в себе не може дати ладу, тим більше не могла дати його, проковтнувши українську територію, рівну величиною собі. Включивши окуповані території в свою економічну „систему“, вона досягла лише одного: ще більше економічно ослабла сама, а її на йоту не поліпшиши становища окупованих українських земель.

Надії на довіз з-за кордону досі не спрощувались ні разу. Цього саме й треба було сподінатись, бо в наслідок війни Європа економічно збанкрутівала. Ми спостерігаємо тепер повний розвал її, як єдного господарського тіла. Одні держави опинились в неможливім стані через високу валюту, другі — через низьку. Сирівці опинились в руках переможців в світовій війні. Центральні держави не можуть їх купувати через обезцінення своїх валют, а коли купують, то виробляють такий дорогий фабрикат, якого не може докупитись своє населення. І скрізь в Центр. Європі помічається те саме: товарів є досить, принаймні для себе, а населення не може їх купувати через високі ціни. Ледве чи такі дорогі товари знайшли б збут і на Вітрайні.

Коли за сорочку, приміром, треба дати два долари, а долар коштує до 15 тисяч совітських рублів, то трудно знайти аматора на такий товар. Заключати ж контракти па довші строки не мають охоти

загранічні купці й фабриканти, з огляду на непевність політичного становища. Стан європейського транспорту так само робить проблематичною можливість серіозного постачання України. Коли перевіз пари десятків вагонів українських книжок в Відня та Берліну на Україну зустрічає силу труднощів, то що ж говорити про перевіз десятків тисяч вагонів ріжного краму?! Дай Боже, щоб Європа погодила свій власний господарський апарат, щоб вона була в стані задовільнити свої власні потреби.

Тут ми підходимо до свого роду зачарованого кола. Для латання свого господарства західня і центральна Європа доконче потрібують Східної в її сирів'ями, лісом, засобами поживи. А з другого боку — щоб дістати все це від Сходу, треба дати йому силенну силу всякого краму, бо інакше нічого звідти не дістанеться. Тому, очевидно, прийдеться все ж таки розпочинати в того, щоб підлатати спочатку схід Європи, довести його до такого стану, при яким з нього можна буде б взять те, що він може дати. І лише тоді, коли Схід Європи буде не нулем, як вараз, в європейськім і світовім господарстві, а величиною, хоч трохи наближеною до того, чим він повинен бути, тоді тільки можна буде серіозно думати про економичне відбудування і самої Європи.

Роля Сходу Європи — Росії й України в процесі відбудування Європи загально признана. Європейська політика, переважно під впливом купецько-промислової Англії, все твердіше став на ту точку погляду, що без східно-європейських сирів'їв — російського лісу, льону, українського хліба, цукру і без німецького промислу не може бути відродження світового господарства, а в першу чергу — європейського. Вся практична європейська політика — чи то хрестового походу проти революційної Росії, чи стремління до замирення з нею — має під собою той самий ґрунт: яко мотив скоріше лістата приступ до східно-європейських сирів'їв і пустити їх в переробку на свої і німецькі фабрики.

Тілько при використанню в сих розмірах продукційних сил і засобів Європа може сподіватись з часом вернутись до довоенного стану свого господарства.

Розуміється, рівного значіння є і друге питання: хто має взятись за переведення цієї економичної відбудови? Інакше кажучи, на яких принципах — капіталістичних чи соціалістичних — має бути відбудоване зруйноване європейське господарство? Європейська буржуазія не має тут жадних сумнівів що-до своєї ролі в виконанні цієї задачі, а тому вже тепер в англійських і німецьких буржуазних колах цілком серіозно трактується справа порозуміння що-до поділу між собою бувшої Росії на сфери впливу, щоб, давши їй певний політичний устрій, негайно приступити до експлоатації її природних багатств. Само собою, сюди входить також і українське питання, оскільки воно нині є вже фактором, що впливає серіозно на політичне становище Сходу Європи.

Протилежна єсть точка погляду соціалістів, які вважають, що з твої руки, в якій огинувся культурний світ через імперіалістичну війну, Європа зможе відродитись лише при умові, що нове господарство буде побудовано на новому фундаменті — соціалістичному.

Не маючи завданням цієї статті обґрунтовувати і доводити цю останню точку погляду, яка єсть і нашою, я хочу спинитись тут на іншій справі, а саме на самім вже процесі відбудування господарства у нас, на Україні; на тих перспективах, які випликають при розгляді сучасного стану її і самого процесу відбудови.

II.

Україна в сей час знаходиться в стані анархії. Ця форма суспільного життя, що наводить такий жах на обивателя, ось вже другий рік існує на Україні. Коли обивателі, особливо західно-европейському, про це говориться, то він обовязково уявляє собі зараз кров, залізо, війну, бандитів і т. д. Звичайно, єсть немало і цих... атрибутив державного ладу. Як раз саме там, де державна влада існує або де провадиться боротьба за встановлення її, там і спостерігаємо всі ті жахи. Там же, де фактично існує анархія*) — на селі, або — краще — по-за містом, там, оскільки доходять до нас відомости, лад і порядок. Тисячі автономних громад, на які розложилася зараз Україна, організували своє життя, додержують спокою і лише стережуться державної влади, яка що-разу приходить до них, як чужа, стороння, насильницька, без авторитету, властивого всякій виборній владі.

Три роки революції не пройшли дурно для українського селянина. Багато де-чого він вавчався за сей час, а найголовніше — він не тільки відчув, а й зрозумів і твердо засвоїв, що він, народ — се есть істинне джерело всякої влади і жадна влада не вдергиться, коли того він не захоче. Поняття „народ“ у селянина теж поширилось. Ще на початку революції під „народом“ селянин розумів свою громаду, своє село; це відбилося і в його фразеології: коли селянин виступав на з'їзді, приміром, повітовим, то „народом“ він означав своє село: говорячи про населення повіту, він вживав уже слова „народи“. Тепер селянин твердо знає, що народ — то есть щось більше за його громаду. Бо довелося, організуючи в сей час анархії своє життя, оборону свого ладу, підпорядкувати інтереси свого „народу“ інтересам таких самих „народів“ з інших сел; довелося на практиці, з власної ініціативи, а — найголовніше — у власних інтересах обмежити себе де в чім для того, щоб мати вигоду від спілки з сусідом.

Селянин мислить конкретно. Тому життева необхідність сполучки з сусідами створила йому поширене поняття „народу“. Він його відчув і засвоїв. Цим він зробив великий крок наперед в поході до утворення української нації. Се не безінтересно, що саме тепер, під час української анархії, національна свідомість села, по загальних по-

*) в національнім (державнім) масштабі.

відомленнях, зросла значно більше, як під час існування всіх попередніх українських правителств, які всі засоби держави пускали в роботу, щоб осягти те, що тепер з'являється ніби саме собою.

Ледве чи зробив хто інший для розвитку національної свідомості серед українського народу більше, як російські большевики. Справляючи всю енергію свою проти українського націоналізму, вони осягали просто-протилежні результати. Головним чином — своєю економичною політикою на Україні.

Ця „політика“, яка ледве чи може знайти подібну до себе у якихось народів і в котрісь времена, дала українському селянинові (а також почасти і робітникові) конкретну лекцію, наглядну, яка краще за міліони книжок, брошур, часописей і промов довела йому, що таки необхідно мати „свою“ владу, свою державу, яка обстоювала б його інтереси і захищала їх від „чужинця“.

Російські большевики вимагали від України таких жертв для ідеї всесвітньої революції, на які в сей час український ані жадній інший народ не здатний. Інтереси світової революції вимагають, щоб було принесено в жертву національні інтереси. Але жертва есть тоді жертвою, коли вона добровільна. Український народ не має ще тепер настільки соціалістичної свідомості, щоб піти на самовідречення во імя вищого блага інтересів в сіх трудящих цілого світу. Скільки не толкували йому, але він не міг зрозуміти і відчути того, чого зрештою не в силі зробити далеко свідоміший за нього, скажемо, англійський пролетаріят.

Тому большевики рішили принести український народ в жертву на вівтар революції. Тут і гніздилася причина їхньої економичної політики на Україні, політики, що була гибельною вже хоч би тому, що забула за правило: корову можна або доїти, або зарізати.

Своєю політикою большевики Україну задоili. Більше від неї вони нічого дістати не можуть. Економичний, мягко кажучи, визиск України большевиками найбільше саме і спричинився до зросту національної свідомості серед селянства і робітництва. Через цей визиск, що граничив з грабіжом, селянство і стало самостійницьким. І коли на початку революції ми спостерігали у селян досить здергливі відношення до думки про політичну самостійність України, коли селянство не могло второпати, на що вона йому і який практичний смисл має, то тепер большевики на ділі показали йому це краще за всіх Українців.

Ідею федерації України з Росією большевики поховали, і тепер треба прямо-протилежного по силі доброзичливості відношення до інтересів українського селянства російського режиму або другої скоропадщини, щоб назад переконати його в тім, що воно засвоїло в школі життя.

III.

Большевики на Україні, делікатно висловлюючись, звязані в своїх руках і не змогли тому вбрати її в свій господарчий план, вироблений в одному центрі — Москві. Вони не змогли тому внести сюди той

частинної творчости, яку виявили в Росії, а тому на Україні проявилається лише одна сторона викликаного большевиками процесу — руїна. Село, замкнувшись, врятувало те, що могло. Однак все те, що творить ознаки національного (державного) організму, все те на Україні зникло: великий промисел, транспорт, шляхи, поочі, телеграфи — все те, разом з державною владою, яка себе саме в сій сфері найбільше на він виявляє, зруйноване і майже не існує. Народ український охоче сприяв знищенню його, бо до сеї пори з цеї сфери приходила державна влада найчастіше, як сила ворожа йому.

Він свідомо вишив ці „гнізда“ державної влади, як в свій час вишив поміщицькі „гнізда“, сподіваючись, що тоді не вернутися „птахи“. Бо він мислить примітивно, але конкретно: коли ось вже три роки він не бачить жадної користі від залізниць, що перевозять саме лише військо, і то часто проти нього, коли товару жадного а пісажирів не перевозиться, то залізниці стали для нього небезпечним знаряддям в руках його противника.

Селянин не зміг врозуміти ідеї комуністичного господарчого пляну. Бо знов-таки безпосередні прояви його, прояви на місці, були не тільки не на користь села, а часто (на Україні майже завше) на школу.

Большевики взялися переводити націоналізацію господарства зарадго прямолінійно і теоретично. Виробивши плян організації единого господарства, вони почали нищити стару систему одразу, не створивши передумов для можливості успішної організації нової. То ж ясно, що можна на папері обєднати всю промисловість в один організм, можна підрахувати (учесть) всі запаси сирівців, машин і робочої сили, але коли, приміром, зруйнований транспорт, то всякі пляни залишаться не здійсненими, коли не можна буде перевести на ділі розподілення сирівців і вугля або іншого палива між фабриками та заводами, або коли нема того самого палива.

Так само і теоретично і в практиці відомо, що краще відбувати продукційний процес на кращих фабриках, з удосконаленими машинами. Але коли застосувати це провірене досвідом правило без огляду на обставини моменту, то можна прийти до протилежних наслідків, як прийшли і большевики.

При перегляді звісток про стан народного господарства, уміщених в „Народному Хозяйстві“ — органі Всеросійського Совнархоза — ми в тім переконуємося.

Стройно вироблені пляни націоналізації господарства виглядають цілком абстрактними, коли придивитись близче до становища окремих галузів його: резинової, папірової, тютюнової, шкіряної, текстильної і т. д. Скрізь тут ми спостерігаємо одне й те саме з'явлення: помимо занепаду продуктивності самої праці (через ріжнородні причини), скрізь виступа, як вайголовиша, одна причина — розстрій транспорту, брак палива. Стара лереволюційна економічна політика Росії тепер мститься на революційній Росії. Стремлення повернути всі „окраїни“ на кольонії, яких призначення — живити центр, привело до певного розподілення

промислових районів, віддалених від місць здобичі сирівців. Джерелом енергії залишилась Україна зі своїм вуглем: відділення її від Росії загрожує призначенням процесу в центрі і завжерттям останнього. Металообробляюча і механічна галузі були сконцентровані теж на півночі, а південь давав лише сировину і півфабрикати.

Большевики мусіли включити Україну в свій господарчий пляц, бо інакше їм довелось би живити російську промисловість лише старими запасами сировини і палива, які остались їм в спадок невеликими.

Корінну перебудову господарства — націоналізацію його — було розпочато при несприяючих умовах — розстрою транспорту, і ці умови, наслідком війни, що дні гіршли, щдриваючи в корні всі змагання совітської влади до налагодження промислу.

З переходом політичної влади до большевиків націоналізація, помимо програмових завдань влади, була неуникеною, щоб врятувати те в промислу, що можна було ще врятувати. Частина власників фабрик і заводів повтікала, частина саботувала, а решта, з огляду на непевність політичного становища, дбала не про підприємство, а про те, щоб витягнути з нього найбільше користі для себе, поки воно ще в їхніх руках. Промисловість катастрофично падала, і єдиним порятунком було — взяти її державі до своїх рук. Це було зроблено. Але, на наш погляд, в Москві, занадто захопились теорією націоналізації на кривду інтересам щоденого життя. Націоналізація знищила невелику промисловість, яка з успіхом могла задовольняти, хоч почасті, місцеві потреби населення, яке не відчувало ще на собі впливу великої, націоналізованої промисловості. В інтересах постачання сирівців і палива більшим підприємствам, з кращим обладнанням, було позакривано менші і малі. Малось на увалі на їхній кошт поліпшити ще обладнання модерних і великих підприємств. А тим часом вийшло, що однаково цього зробити не вдалось, тому зачинені малі підприємства не робили своєї роботи, а великі не дістали жадної користі від зачинення малих.

Так, наприклад, в папіровій промисловості Росії до революції працювало біля 200 фабрик, які виробляли 11,300.000 пудів паперу, 677.000 п. картону, 2,781.000 п. деревесної маси і 2,720.000 пудів целюлози. Націоналізовано було совітською владою 95 більших фабрик, яких продукція в 1919 році означилась числами: 2,800.000 п. паперу, 340.000 п. картону, 1,400.000 п. древ. маси, 1,300.000 п. целюлози, що робить біля 50% того, що ці самі, тепер націоналізовані фабрики випродуковували в мирних часів. Закриття дрібних фабрик зменшило загальну кількість продукта, не вплинувши на продуктивність кращих, націоналізованих підприємств.

Те саме спостерігаємо ми, приміром, і в шкіряній промисловості. В березні 1919. року всеросійська конференція шкурників постановила в цілях концентрації процесу на кращих націоналізованих заводах, припинити постачання сирівців і палива дрібним і кустарним заводам. Та сировина, яку збирала і обробляла ця дрібнота, пе була одначе

приставлена великим заводам, бо держава не мала налагодженого для збору сирових шкір апарату, так само транспортові труднощі не дозволили притягнути цю сировину з різних кінців до націоналізованих заводів. Тим часом через постанову конференції мали припинити продукцію 2536 заводів, на яких було зайнято біля 8.000 людей і які обробляли річно кругло 400.000 великих і малих шкур.

Багато інших галузів, особливо хемічної промисловості, розійшли таку саму долю. Але, не спиняючись на цім довше, ми вкажемо тут ще лише на два приклади, які потверджують нашу думку про неуміреність і безоглядність в переведенні московськими большевиками перебудови промисловості і цілого господарства на соціалістичних підставах; безоглядність, яка мала і має що разу все більше тяжкі наслідки, що врешті можуть підкопати ґрунт під самою совітською владою.

Я маю на увазі „знищення“ приватного дрібного внутрішнього торгу раніше, віж па його місце було створено державний апарат для розподілу продуктів між населенням. Помимо того, що в Совітській Росії в упривileйованім становищі знаходиться фабричний робітник, який в першу чергу задовольняється продуктами індустрії, навіть ті невеликі рештки, які лишаються для розподілу між селянством, не доходять до нього зовсім або доходять через спекулянтів, посередників, з яких першими в спадаючім порядкові є фабричні робітники.

Відсутність державного апарату розподілу породила грандіозну спекуляцію готовими продуктами, а приватного торгу не знищила. І тут рано взялись за переведення націоналізації торгу „по всім правилам“.

Це відбилося тяжко також і на деяких галузях промислу, особливо на так важній текстільній індустрії. Стан транспорту не дас змоги покладати великих надій на довіз бавовни з Туркестану. Фабрики держались переважно старими запасами її, які таяли на очах. Довелось звернути пильну увагу на постачання фабрикам льону. На 1. березня 1915 року запас льону на 1 веретено виносило 10, 4 пуда, тобто 75% нормальної потреби. Протягом війни цей запас все меншав (реально), бо хоч 1917. рік застас ще біля 10 п. льону запасу на веретено, але ця прилична цифра пояснюється не піддержкою довозу сирівця, а зменшеннем почасті працюючих веретен, а почасті сильним упадком продуктивності праці робітників. За 1918. рік ці запаси тають, як сніг, і в грудні цього року на кожне веретено припадає вже тільки 0,5 пуда. Лише справді героїчними зусиллями вдалось підвищити його до 3 пудів і забезпечити прядильні до початку навігації.

Такий оплаканий стан постачання пояснюється тим, що попереду фабрики збиралі сировий льон своїми власними засобами, маючи сітку агентів, скupщиків, підрядчиків і т. і. З націоналізацією торгу це було заборонено, але замість того сівітська держава свого апарату для скупки не організувала. Для усунення гострої кризи, про яку ми згадуємо, довелось, власне кажучи, через „неблагонадійні“ кооперативи звернутись до не державних способів заготовки сирівця.

В організації тютюнової промисловості сталося те саме. В справі постачання плантаторам насіння і розсади тютюнуsovітська влада майже нічого не зробила, і де відбилось на кількості сирівцю, а також на його якості. Московська тютюнова промисловість розрахована була на річну переробку приблизно 4 міліонів пудів тютюну, з котрих біля 50% йшло з України. Стан транспорту і організації закупочного апарату не дозволяє цілком приймати під увагу України, бо для вивозу тих (кругло) 2 міліонів пудів тютюну, який закуповувався на Україні, необхідно біля 6 тисяч вагонів — річ безнадійна! Отже вsovітській Росії мусіло закритись біля 27 тютюнових фабрик.

Неналагодженість апарату привела до нечуваної спекуляції готовими виробами, утворення залегостей на складах і недостачі сирівцю; розстрій транспорту — до погіршення росподілу і припинення в постачанні палива і сирівцю.

Можна б навести ще чимало прикладів з багатої практики переведення націоналізації господарства вsovітській Росії. Але всі вони свідчили б за одно:sovітська влада взяла на себе більше, ніж вона могла виконати тими силами, які єсть сей час в її розпорядженню. Вона декларувала націоналізацію продукції і росподілу і докончехтила перевести її одразу в цілому обемі. Але охопити всього вона не змогла і тому в значній степені скомпромітувала саму ідею націоналізації. Не підготовивши і не організувавши собі тила, вона дала бій по всьому фронту і програла. Приватного торгу не знищила, бо життя бойтися порожнечі: коли не організувала держава своєго апарату для обміну, то мусів лишитись старий, посередницький, приватний. Тільки через заборону його, він, пристосувавшись до обставин, став вдесятеро гіршим — алочинно-спекулятивним. Розуміється, відповіальність за те перед васеленням впала на державу.

Так само в продукції в жертву принципів було принесено сьогоднішні інтереси населення. Всю дрібну і кустарну промисловість, яка не мала загальнонаціонального, лише чисто місцеве значіння, було вбито. Великий же промисел по своєму станові не міг задоволити вимог, які йому ставились.

Така політика sowітського правительства була в першій черві причиною безвідрядного господарського становища, в якім знаходиться зараз і Росія і Україна. Розуміється, рівнозначною причиною єсть також блокування Росії Європою. Російська промисловість знаходилась в сильній залежності від Європи, Росія була також великим ринком для європейських товарів, але в кожнім разі вплив цієї економичної залежності не такий, щоб при припиненні його зміна в економичній ситуації була такою грандіозною, якою вона зараз спостерігається.

IV.

Ми віримо в те, що капіталістичний спосіб організації господарства переживав крізь, яка доведе його до смерті. Але було б сміливо брати на себе завдання категорично стверджувати, що східно-європейська революція вже передрігла справу. Кріза може затягну-

тися на довго, і російський большевизм може бути лише епізодом в ній. Коли європейський пролетаріят не в стані буде дати піддержки східно-європейській революції, коли не наступлять конфлікти в кольоніальних краях європейських метрополій, то східно-європейська революція може підути. Однак гасла соціального визволення трудящих, під якими йде рух по цілому світу, не залежать виключно від східно-європейської революції і тому зостануться па порядковіенну міжнародного пролетаріату, а ареною бою між працею й капіталом може в довільну дину зробитись якось інша країна Європи. Можливе ослаблення або навіть й підупад сх.-европ. революції не створить умов для безоглядного панування реакції в Європі.

Гасло соціалізації підземних багатств, головніших галузів промислу набуває вже прав громадянства за доби капіталізму. Такі речі, як каміне вугілля — се джерело цілого життя нашої доби, джерела інших видів енергії, металеві руди, мають вже життєвий інтерес для цілого громадянства, котре ваявляє свої права на те, щоб внати, як стоять тут справа. Воно, все суспільство заінтересоване в ціх галузях господарства і не бажає допустити, щоб господарювання ним було приватною справою вугляних або інших „королів“. Націоналізація джерел енергії перестала бути вимогою самих соціалістів і робиться домаганням цілого суспільства. Націоналізація ж їх мусить льо'ично привести до націоналізації і всієї промисловості, з ними звязаної.

Неможливо, розуміється, сподіватися, щоб ця націоналізація була переведена руками буржуазії, а тому з-за цього мусить прийти до боротьби силою. Приклад сучасної Німеччини показує, якої „націоналізації“ можна сподіватися від буржуазних правителств, хоч би її сильно залежних від соціалістичних партій.

Коли ми спинились на цім питанні, то лише з одною метою — показати, які тенденції в боротьбі за націоналізацію помічаються в Центральній і Західній Європі. Ми звертаємо увагу на прояви цих тенденцій для того, що вони нам видаються правильними, порівнюючи з російсько-большевицькими зразками. Тенденції ці виявляють стремлення західно-європейського пролетаріату заволодіти насамперед жалудком капіталізма: гірничу промисловістю, тяжкою індустрією і всіма джерелами енергії (електричний потік).

Інтересно при цій нагоді звернути увагу також і на те, що значно розповсюджений в Англії т. з. Gildensozialismus — так само має на увазі в першу чергу привести робітництво до заволодіння цими основними галузями національного господарства: гірництвом, транспортом, тяжкою індустрією.

Розуміється, що місцеві обставини мусять сильно впливати на способи боротьби пролетарів за свої стремлення. В Англії доводиться мати до діла з ще дуже сильною буржуазією, в Німеччині так само. В Росії політичну владу відібрано вже від буржуазії, і коло державної керми стали вожди пролетаріату. Боротьбу з буржуазією їм доводиться провадити переважно на зовнішніх контр-революційних фронтах, впливів же на напрям внутрішньої політики совітського правителства

вона не має жадних. Тому соціалістична влада в Росії мала не боротись за націоналізацію господарства, а перевести її практично. Тут саме, в практичному переведенню націоналізації було прийнято пляни і методи, які ріжняться від вищезгадуваних англійських і німецьких тенденцій. Було зроблено спробу націоналізувати все за один раз. Послідовність в переведенню мала скоріше характер необхідного ритуалу: додержувалось таких незначних строків в послідовності, які не мали жадного практичного значення, виглядали незрозумілими і дивними. На прикладах з російсько-sovітської практики ми показали результати цієї спроби: розвал продукційного процесу єдиного господарства і розцівіт спекуляції в сфері росподілу.

V.

Всяка державна влада на Україні, котра закріпиться на стільки, що зможе приступити до відбудовання її економічного життя, се відбудовання муситиме почати з того, що зпойти десяток тисяч теперішніх громад-республік в українську державу: транспорт, залізниці, телеграф і т. д.. все те, що в широкому смислі можна б назвати службою державного звязку. Другою задачою буде задоволити кол'осальну національну потребу в інвентарі, який в хліборобській Україні є переважно інвентарем сільськогосподарським. Ці дві сторони діяльності державної влади мусять йти рівнобіжно, бо інакше сама влада не вдериться. Коли всю свою увагу вона зверне на налагодження того (звязку), що служить в першу чергу (в сей час) для відбудовання нею своїх функцій, а занедбає другу сторону, яка живіще кідчується масами населення, то така влада весь час буде відділеною від населення.

Обидві ці пайголовніші сторони діяльності державної влади вимагають насамперед відродження і дальншого розвитку гірництва і металургічної промисловості.

Голод на залізо незвичайний зараз і ще багато літ буде відчуватися на Україні. Одні залізниці для свого відбудовання, не кажучи вже про будівлю нових ліній, вимагатимуть такої маси заліза, яку ледве чи зможе постарчити наша металургічна промисловість. Коли до цього додати ще погреби сільського господарства і ріжних галузей промислу, то, справді, будемо мати вимоги не на силу нашої передреволюційної металургії.

На Україні, по даних укр. м-ва шляхів, можна будо довжину залізничної сітки рахувати на 17.000 верстов. Гадаємо, що без особливо великої помилки можемо вважати, що в сей час ця довжина не перевищує 10.000 верстов, бо багато під'їздів (не магістральних) ліній зовсім знищено під час громадянської війни, а на лініях подвійної колії в значній мірі одну колію розібрано і шини (рельси) з неї вжито на ремонт другої колії, бо пролукції нових шин абсолютно не вистачає для потреб ремонту. Тому, говорячи про відбудову старої залізничної сітки, приходиться, власне кажучи, мати на увазі спорудження приблизно біля 5—7.000 верстов нової надбудови („верхнє строені“)

залізничного полотна і біля 12—15.000 ремонту, бо, без сумніву, не знищенні цілком лінії знаходяться в такім стані, який вимагає капітального ремонту, котрого залізниці довго вже не визнавали. До цього треба додати, що мости залізничні так само в більшості порваті під час війни і вимагають коли не нової будови, то основного ремонту, майже рівного (в смислі потреби в залізі) новій будові.¹⁾

Що ж торкається видатності нашої металургічної промисловості, то, по даних „Статистического бюро Совѣта Съѣзду Горнопромышленниковъ Юга Россіи“ за 1914. рік, коли вона була найбільшою, на 43 доменних пічах України було згамарено 159,932.000 пудів чавуна, з котрого на 18 бесемерівських і 64 мартеновських пічах було одержано 140,000.000 пудів півпродукту, який поділився так: 46,386.000 пудів полосового і сортового заліза, 18,885.000 пудів бандажів, швеллерів і сліг, 14,081.000 пудів обрізків, обсічків і інших решток і 2,366.000 пудів котельного, корабельного і панцирного заліза, а разом 125,747.000 пудів металю.

Це можна вважати за тимчасовий ідеал стремлінь нашої металургічної промисловості.

Ми не знаємо, в якім стані знаходиться промисловість ця в сей час, але можемо приблизно судити, порівнявши з вищенаведеними цифрами останні статистичні данні за 1918. рік: домен — 29; згамарено чавуну пудів 18,000.000; одержано півпродукту 9,000.000 пудів; полос. і сорт. заліза 3,800.000 пудів; криці 740.000 пудів. шин 280.000 пудів; бандажів, швеллерів 200.000 пудів; котельного і т. і. 90.000 пудів, а всього разом — 5,200.000 пудів металю, тобто 4% нормальної кількості.

В найтіснішім звязку з виплавкою металю знаходиться добування руди²⁾ і камяного вугілля. Що торкається величини запасу криворізької руди, яка поки що є єдиним джерелом, то по дотеперішніх обслідуваннях запас цей рівняється приблизно 20 міліярд. пудів.³⁾

Коли б наша гірнодобуваюча промисловість була доведена до своєго передреволюційного максімума видатності (1913. рік — добуто залізної руди 387,758.000 пудів, нарганцевої руди 15,393.000 пудів), то цього обчислениго запасу⁴⁾ вистарчило б приблизно на 50 літ.

І в часах найкращого свого стану українська металургічна промисловість не справлялась з переробкою українських руд, і в Україні вивозилось руду, а потомісъ довозилось чавун, залізо, крицю, а також фабрикати — ріжного роду машини. По даних „департамента Желѣзно-дорожныхъ дѣлъ министерства финансовъ — матеріалы къ пересмотру торговыхъ договоровъ Россіи съ Германіей и другими иностранными государствами“⁵⁾ з України річно вивозилось (дані за трьохліття

¹⁾ На будівлю кожної верстви залізниці (без мостів) треба кругло 5.000 пудів заліза.

²⁾ Для виплавки 1 пуда металю треба приблизно 1,8 пуда руди.

³⁾ Криворізька руда дуже доброї якості і має в собі до 64% заліза.

⁴⁾ За виключенням керченських джерел, порівнюючи не великих.

⁵⁾ Дѣл. „Збірник статистичних відомостей по народному господарству України“. Київ, 1920. Вид. стат. від. 6. мін. торгу і промисл.

1909 — 1911) залізної руди 26,194.000 пудів, марганцевої руди 3,684.000 пудів, а довозилось: чавуну (не в ділі) 6,8 тисячі пудів, заліза і криці (не в ділі) 252.900 пудів, хліборобських машин (металевих) 1,851.700 пудів, всяких інших машин 1,520.500 пудів і ріжних чавунних, залізних і бляшаних виробів (крім залізничного реманенту) 687.100 пудів.

Очевидно, тепер тим більше доведеться допустити вивіз з України руди і довіз замісць того металю пів-фабрикату і повного фабрикату. Хоч прищіпово це і не бажано, але інакше не буде використано всіх наших підземних багацтв на руду. Близькою ж ціллю мусить бути поставлено доведення добування руди і металю до норм 1913. року і дальший розвиток їх. А до того не повинно вийти по-за межи України ні одного пуда заліза. Україна в сей час так голодує на цей товар, що жадні міркування не виправдали б викачування з неї металю без рівнозначної компенсації.

Соціалістична українська державна влада повинна насамперед звернути свого увагу на підземні багацтва і джерела енергії української території, їх націоналізувати і справді ними заволодіти. Криворізька (а може і керченська) руда, донецьке вугілля, дніпровське біле вугілля — ось основа промислового розвитку України. Завданням державної влади буде не тільки витиснути звідти визиск приватного капіталу, але й організувати і розвинути цю силу, зробити її цілком послушною собі. Маючи в своїх руках цю силу, держава зможе вилівати на організацію цілого господарства країни, справляти його по тих плянах, які нею таки будуть вироблені.

Слідуючим, за що одночасно повинна взятись державна влада і що повинна націоналізувати, це в справжньому смислі слова велика обробляюча і тяжка промисловість, яка безпосередно з гірно-добуваючою звязана, а також транспорт. Націоналізація фінансового капіталу, джерел енергії, гірно-добуваючої і великої обробляючої промисловості, транспорту, зовнішнього торгу і організація державного апарату розподілу, організація служби державного ввязку — все це повинно бути зроблено в першу чергу і дав таку грандіозну задачу для державної влади, яка вимагає багатьох років методичної роботи для того, щоб націоналізація була переведена на ділі, а не лише на папері.

На Україні перевести це буде особливо тяжко через саме географичне положення її і ту роль, яку вона грає і, очевидно, довго ще гратиме в боротьбі революції з противреволюцією, в імперіалізмом сусідів, обороноючи Українцям їх незалежність.

Але по-за цією цариною, де держава насамперед повинна, на наш погляд, загніздитись, лежить друга, менш значна в національному смислі, але мимо того дуже важна для місцевих інтересів населення області, — це невелика добуваюча і обробляюча промисловість.

Тут ми зауважимо, що загалом трудно встановити якусь тверду рідинницю між „великою“ і „невеликою“ промисловостями (формально). В дореволюційні часи в Росії існував поділ підприємств на такі, які підлягали доглядові фабричної інспекції, і на такі, що не підлягали

йому. Перші були ті, що мали не більше 10—15 робітників або вживали для праці механічного двигуна; другі — решта.

Відповідно до цього, приймався й поділ промисловості на „велику“ і дрібну або кустарну. Нам цей поділ видається дуже штучним. Практично він довів, між іншим, до того, що ми не маємо, власне кажучи, жадних статистичних даних про оту дрібну промисловість, яка тим часом відігравала чималу роль в економічній житті нашого села. І є про те, що підлягало доглядові фабричної інспекції, щорічно складалося і публікувалося „своды отчетовъ фабричныхъ инспекторовъ“, які не обхоплювали величиною-численністю отої дрібної промисловості. Заклав, скажемо, Хайм Х. в містечку Самгородку олійню і працює на ній за допомогою кінської сили, а ніхто про те її не знає, опріч самгородецьких мешканців та клієнтів з пари околичних сел. А таких олійень, гарбарень, цегелень, каменярень єт саетера, як ми знаємо, сила сильнина роскидано по Україні, і вони відбувають важну функцію в житті нашого села.

Єдиний спосіб, яким такі підприємства давали про себе знати, це була обовязкова реєстрація через пристава у місцевій губерніальній управі; та її то в дуже і дуже багатьох випадках вона не відбувалася.

По губерніях щорічно складалися „обзоры“ всіх фабричних підприємств. З цих „обзор“ів за 1913. рік ми бачимо, що в 7 українських губерніях було 43.000 промислових підприємств, а на них було зайнято 465.000 робітників. В тім самім році в тих самих галузях промисловості, але в підприємствах, що підлягали доглядові фабричної інспекції, числилось підприємств 3.400, а робітників на них 332.000.

Звідси ми бачимо ніби величезну кількість біля 40.000 маленьких підприємств з 130.000 робітників.

Але це в значній мірі такі підприємства, як вітряки, яких увійшло до тих „обзор“ів біля 10.000, кузні — біля 5.000, шевські майстерні 1.500 і т. д.

Нас в даній разі інтересують не ці підприємства, а ті, по суті малі, які вчислено до великої промисловості і які знаходяться серед отих 3.400, підлеглих фабричній інспекції.

Серед них знаходиться дуже багато таких, які являються істотно малими підприємствами і мали загинути або загинули при переведенні большевиками націоналізації господарства. Ми хочемо відшукати серед них ті, які, на наш погляд, повинні були оставатись ще де-який час, не чіпались державною владою, розвиватись, навіть породжувати подібні собі і виконувати свої функції задоволення місцевих потреб населення доти, доки відроджений будучий їх конкурент — націоналізована велика промисловість не забила б їх найлекшою для них природною смертю.

Цілий ряд виробництв має характер такої „малої промисловості“: обробка бавовни, льону, коноплі, джуту, вовни, хеміче, живинних продуктів, котрі відповідно можна поділити на: ватне, фарбувальне, перкально-набивне, льоно- і конопльо-трішальне, мінеральних і органічних фарб, дубильних і фарбових екстрактів, сухої перегонки

дерева, добування світального газу, косметичних і аптечних товарів, гумових виробів, вибухових веществ, штучного угіоїнія, цегельне, салотопенне, міловарне, свічкове, воскобійне, костомольне і костопальне, заготовок для чобіт, сірникове, броварське і медоварне — це ж ціла величезна область промисловости!

Все це на Україні існувало (почасти, гадаючи, і зараз існує) в невеликих розмірах, постепенно розвивалось, бо мало для того сприяючі умови: як раз саме в цій царині було дуже мало великих модерних підприємств, тому ці малі підприємства не мали собі конкурента на внутрішньому українському ринкові, яким переважно були село і містечко, куди не багато попадало привозного загорянчого товару.

Після декретування совітською владою націоналізації промислу по всій лінії вся ця дрібна промисловість по містечках і селах (почасти) мусіла або зачинитись (переважно), або „пристосуватись до обставин“, залиши в підпілля, як за війни „самогоночні заводи“, а тому, розуміється, нічого було й думати про виконання нею своєї попередньої функції.

Помимо того, що в щоденнім обиході нашого села ця промисловість відігравала значну роль, де-які галузі її мають, особливо тепер і в близькій будуччині, першорядне значіння для нашого сільського господарства. Сюди насамперед треба віднести продукцію штучного угіоїнія — суперфосфату, сполучень азоту (серчано-кислого амонія, азотистих сполучень з повітря, з торфу), костяної муки — всього того, що має першорядне значіння для підняття видатності землі.

Ті заводи, які займались цим, мали характер маленьких підприємств. В 1912 році їх було зареєстровано п'ять з кількістю 185 робітників, і виробили вони 1.799.000 пудів суперфосфату. Само собою розуміється, що цієї кількості не вистачає для нашого сільського господарства, котре довозило з-за кордону фосфоритів приблизно два міліони пудів, а також переробляло частину своїх фосфоритів, а також кісток на московських заводах. Держава, яка особливо повинна дбати за стан хліборобства на Україні, повинна подбати в першу чергу за спорудження великих суперфосфатних заводів, які будуть переробляти свої фосфорити. Надіяється на довіг кращих закордонних, як то робилось раніше, ледве чи можна, коли прийняти під увагу брак тоннажу і невигідність перевозки такого дешевого краму, який може служити хіба, як балласт на кораблях.

Так само багаті торфяні болота повинні і можуть послужити для утилізації аміака, як побочного продукту при коксуванні торфа.

А тимчасово, доки держава цього не організує, повинна залишатись і далі працювати ця дрібна промисловість, якої націоналізувати майже неможливо з технічних причин.

Так само, приблизно, а то ще й гірше обстоїть справа з продукцією сірників. На Україні лише в Чернігівській губернії були великі сірникові фабрики з пересічним числом робітників 500 на

кожній. В решті ж земель це були малі підприємства з 4—5 десятками робітників, а, oprіч того, багато сірників вироблялось кустарним способом. Націоналізувати отже всієї сірникової промисловості рішучо неможливо. Держава, котра триматиме в своїх руках зовнішній торт, повинна подбати лише за те, щоб постарчiti сірниковій галузі бертолетову сіль, котрої пі в нас, ні в Росії не продукується і від недостачі котрої сірникова українська промисловість переживає кризу, про которую добрe впає всякий, хто вийшов з України хоч би й два роки назад.

Не єсть мої завданням детально розвглядати і характеризувати тут кожну з вищезгаданих галузей промислу.

Хто хтів би докладніше зазнайомитись з тим, що і в якій кількості дає він, тих я відсилаю до „Збірника статистичних відомостей по народному господарству України“.

Я хтів лише тут пригадати про те, що по-за великими, модерними підприємствами українського промислу, по-за тяжкою індустрією, існує ще ціла область малого промислу місцевого значення.

Націоналізувати його не можна і не треба. Він повинен залишатись, аж поки не вире своєю природною смертю. Навіть більше того, нам здається, що не повинно не тільки ставитись перешкод, але давати всяку підтримку приватно-громадській ініціативі в заснованню нових підприємств в цій області.

Нас не повинні лякати можливі закиди, що не діло, мовляв, соціалістів сприяти насадженню „дрібно-буржуазівщини“, як також закиди в нереальності таких планів. Ми сами добре знаємо, що така дрібна — „карликова“, так би мовити, промисловість не може вдергатись поруч з великою. Але ми певні в тім, що немало ще крові занесе Дніпро у Чорне море, поки до населення України дійде товар з відбудованого і наново насадженого великого промислу. Багато ще разів мінятиме свою східноєвропейську політику Європа, доки зможе налагодити товарообмін з Україною і Росією.

А життя не чекає. Село саме подбав за те, щоб задовольнити потреби. Воно знайде потрібні для цього засоби і сили — дайте йому лише матеріалу, насамперед заліза. Налагодьте залізниці, коли хочете вивозити хліб, довезіть тими залізницями (або водяними шляхами) заліза, солі, нафти і т. п. — налагодьте попереду звязок з селом. А поки ви йому привезете дешеві фабрикати, воно саме буде виробляти їх тими засобами, які у нього єсть під рукою.

На селі в цьому напрямі можна зробити багато, і в сей час село наше дуже надається, щоб насаджувати в нім таку малу промисловість не як приватну, а як громадську власність. Розумування про те, що, мовляв, громадські підприємства не викличуть заінтересовання у цього „закоріненого індивідуаліста“ — українського селянина, здається нам перестарілими. То правда, що поруч з приказкою „громада — великий чоловік“ існує й інша: „гуртове — чортове“.

Але факт існування поруч їх обох вже вказує на те, що все залежить від обставин. Так само правда, що большевицькі спроби примусового насадження сільськогосподарської комуни мусили викликати зовнішню реакцію в селянстві в бік негації колективізму. Але

поруч з цим єсть вказівки на те, що дух громадськості в урядженню свого господарства, задоволення своїх потреб, розвивається серед селянства. Нужда всього навчить. Нам переказують про випадки, коли села обеднувались для того, щоб пустити сахарний завод, що єсть в їхній околиці. Кожне село зокрема не могло нічого зробити з заводом, а врешті знайшлись люди, які покерували ними і, по згоді з робітниками і майстрами заводськими, пускали завод і виробляли пукор. А це ж єсть не так проста штука організувати сахарну кампанію!

Ми добре знаємо, що ніколи ще не було на світі а ні приватного товариства, ані корпорації, ані громади, ані держави, де б всі члени їх виявляли заінтересованість справами товариства і приймали активну участь в них. Завже єсть певний відсоток, який веде за собою решту. Того самого, очевидно, треба сподіватись і в організації такої громадської промисловості. Ми певні, що необхідний відсоток активних громадян в кожній громаді знайдеться і покерує справою, громада ж дасть їм авторитет і примусову силу, як публично-правова організація.

Що робити, наприклад, з нашою цукровою промисловістю? Само собою розуміється, що вона повинна бути націоналізована. Ну, а коли політичні завірюхи не дадуть можливості закріпитись правительству, яке повинно зайнятись націоналізацією, або коли правительство буде лише „обозначати м'ясто“? Або буде кілька правителств: у одного заводи, у другого вугілля, у третього ліс, а селянин з землею і буряками буде сам собі, по-за орбітою котрогось з тих правителств? Всякі такі перспективи дуже реальні.

Не тільки націоналізація, а й просто організація цукрової промисловості на Україні вимагає певного політичного спокою, якого може ще довго не бути, а тим часом використати, хоч би для власних потреб, заводи треба — і можна, як показує досвід.

Більшість сахарних заводів на Україні — це великі модерні підприємства. Найменьші з них розраховані на переробку 2.000—1.500 берковців буряків на добу. Рахуючи пересічно довготу щорічної кампанії в 100 днів, будемо мати для найменьшого завода потребу в буряках 200.000—150.000 берковців. Коли рахувати, що десятина, засіяна буряками, родить їх пересічно 100—120 берковців, то будемо мати величину бурякових плянтаций для найменьшого заводу біля двох тисяч десятин. Прийнявши під увагу, що при нормальнім господарстві буряками засівається не більше $\frac{1}{4}$ поля, приходимо до того, що взятий нами для прикладу найменший завод потрібue біля 14.000 десятин поля круг себе для того, щоб міг забезпечити себе буряками на 100 днів кампанії. Як ще ввести сюди певний „коєфіцієнт поправки“, необхідний з огляду на те, що селянє не так вже охоче сіяли буряки (звичайне відношення селянських і поміщицьких бурякових плянтаций = 1 : 4), то при уаглядненні всяких „скідок“ на користь селянського господарства без особливої помилки можемо вищезгадану площину подвоїти і прийняти в 25.000—30.000 десятин, тобто, велику волость. Організувати обов'язковий засів буряків волость може. Коли ж стан палива або вапняка не позволить провадити кампанії 100 днів, а лише,

скажемо, 30 або 50, то нічого не перешкоджав волости засіяти і відповідну кількість площі бурякам. Або коли, скажемо, завод великий і переробляє 3—5 тисяч берковців на добу, то теж в залежності від цього, палива і кількості буряків може бути означена довгота кампанії.

На селі і на заводах є всі необхідні для кампанії фаховці, і з цього боку труднощів жадних нема. Процес сокодобування не вимагає якихось особливих матеріалів. Едине, що стало б на заводі — брак матеріалів для ремонту. Але „Тришкин кафтан“, яким єсть в сей час наше народне господарство, либонь, ще не дійшов до того, що вже нема з чого врізувати.

Гуральні, броварні, медоварні, все те, що було звязано з великою земельною власністю, переважно стоять нерухоме. Все це може і повинно бути урухомлене. Замісць попереднього приватного власника, має тепер прийти громада і взяти це до своїх рук.

Хто знає, коли то ще дійдуть до України ті плуги, сіялки та віялки, які замісць гармат виробляє тепер на своїх заводах Круп. А тим часом повинно бути організовано на селах майстерні для ремонту і спорудження нового інвентаря. Станціонарний локомобіль 8—12 сил вистарчить, щоб урухомити таку майстерню з двома токарними станками, бор-машеною і порядною кузньою з двома-трьома начальнями. При цім можна скористати і дати ток для електричного освітлення, а палити можна навіть і соломою, коли нема дешевшого палива.

В сей і ближчий час мало надії на те, щоб можна було приставити з-за кордону необхідну кількість двигунів внутрішнього вгорання, які були б найкращими для малих силових станцій на українському селі. Та й з нафтою, як з паливом, не так вже добре стоять справа: хоч вона ніби і по сусіству з нами і навіть в себе, „в домі“ єсть, але в ній заинтересовані пани світа для боротьби у себе з робітничим рухом. Тому, очевидно, на цей рід двигуна і палива в ближчім часі рахувати не доводиться, і кращим для нас буде все-таки парова машина, локомобіль, для якого і паливо скрізь знайдеться: дрова, торф, вугілля, солома, то-що.

Певна кількість старих парових машин знайдеться на Україні. Нові і запасні частини можуть бути довезені з-за кордону. Треба лише прикладти енергії. Нема чого покладати в цій справі надії на ініціативу правительства. З того нічого не вийде, як показав дотеперішній досвід. Малисьмо досі два типи українських правителств: „національне“ і „чуже“. Перше починало „товарообмін“ тим, що посидало за кордон закупочні комісії, які купували гудзики, бляшані кокарди на козацькі шапки, штани, ковдри, які врешті тут-таки за кордоном і ліквідувались. Користувалось допомогою кооперації, що роками „говорила“, а нічого не купувала, бо не мала грошей (зак. валюти) або сирівців для обміну. Друге правительство — економично було філіялкою Москви і разом з нею в своїх спробах товарообміну залежало від політичного барометру.

Доки буде непевна політична ситуація на Україні — мало надії на довіз з-за кордону. Але можна використувати періоди затишна, щоб самі громади через своїх уповноважених закупили де-що, хоч саме

необхідне, як запасові частини до машин і станків або деякі матеріали для продукції, як сітки для паперової промисловості, бертолетову сіль для сірникової і т. і., чого нема ні на Україні, ні в Росії.

Європейський купець охоче буде мати діло з уповноваженим громади, яка посідає щось реальне, або подібної організації, після того, як переконався, що з урядовими представництвами каші не звариш. Навіть візьме на себе проплати товар аж до українського кордону.

Це, розуміється, „хуторянський“ спосіб, який не потрібue таких агробутів, як „державні способи“ з агентами, комісіями і т. і. Але для населення він дешевший і більш надійний, бо він може дати і станки, і запасові частини до них.

А тоді можна оживити „малу промисловість“, пустити її в хід. На Україні зразу відживе багато енергії, що перетвориться в роботу і дастъ продукт.

Треба насадити нові. Двигун в 25—50 сил з відповідними пристроями дастъ змогу перемелювати зерно кількох сел з околиці, бити олію, різати січку, молотити, дати енергію для освітлення. Для кожної з цих робіт він матиме окремий сезон, буде зайнятий цілий рік і ніколи не буде перегружений. З власного досвіду такої установки на селі я знаю, яку ролю вона відіграє в господарстві його.

Прекрасна глина в багатьох місцях (незрівняний каолін, приміром, в Бердичівському повіті) — місце для розвитку цегельнь і порцелянових фабрик. 50—75 міліонів карбов. (на нинішню укр. валюту) цілком вистарчить для того, щоб організувати цілком модерне підприємство (станція 75—100 сил), яке вироблятиме посуд, цеглу, черепицю, кафлі і т. п.

Такі гроші в сей час — невеликі. Труднощі, само собою, через інвентар. Але коли не в сей час, то при першій нагоді, але завдання остается.

І те саме в кожній з раніше згаданих галузів промислу. Урушомити те, що єсть, і створити нове — це єсть близчча робота на нашому селі!

Мик. Шраг.

Відродження Закордонної Групи Української Комуністичної Партиї.

Кілька місяців тому я написав статтю, вміщену в ч. 2. „Боритеся-Поборете“, в якій вказував на можливість змін в політиці російських комуністів, що до національної і, зокрема, української справи. Очевидно, час цих змін ще й досі не настав. Майже все лишається по старому. Ілюстрацією до того, доказом того є лист В. Винниченка до українських робітників і селян, уміщений в ч. 34. „Нової Доби“.

Що має цей лист? Він потверджує лише те, що ми давно знали й відчували. Абсолютний централізм, русоцентризм, система диктатури окремих людей, новонароджений бюрократизм, ворожнеча українського села до московсько-жидівських проводирів українського

міста і т. і. Про все це вже згадувалось на сторінках нашого журналу, все це ми відповідно оцінювали і критикували, вказуючи на ті шляхи, по яких, на нашу думку, мусить піти соціалістична революція на Україні, щоб перемогти. І як раз наше не безоглядне, небезкритичне відношення до політики комуністичної партії (б.) України і до самої партії (як це свідчить стаття т. Чечеля в ч. 2. „Боргеся-Поборете“ і вміщені в ньому ж документи), привело нас до розриву бльоку з З. Г. У. К. П., яка в той час виделегувала т. Винниченка на Україну.

Ми не приймали участі в делегуванні В. Винниченка на Україну, хоч держали ще тоді бльок з З. Г. У. К. П. Фактично цілком для нас несподіваний від'їзд т. Винниченка був навіть одним з факторів, що впливув на розвязання бльоку. Не тому, що т. В. Винниченко виїхав, не порозумівши з нами, не тому, що він поїхав, „зарані приймаючи всі труднощі, всі прикорости, будучи готовий на всяке часове недовірря, на всякі перепони в праці, на всякі помилки своїх та чужих“^{*)} і не тому, що він йшов і кликав за собою на поле битви і праці „в ряди борців за щастя попевлених всієї України, всієї людності“, а виключно тому, що він, поїхавши один, вірив, безмежно в той час вірив в ширість і бездоганий комунізм російських большевиків, в необхідність йти на всякі уступки, на безоглядне співробітництво з ними, в необхідність, для розвитку всесвітньої революції, йти навіть на жертви інтересами українського працюючого люду. В. Винниченка і Закордонну Групу У. К. П. не переконали тоді листи і відомості від членів У. К. П., які власне описували те саме, що нині пише в своєму листі т. Винниченко. Їх переконали тоді листи членів К. П. (б.) У., які малювали стан на Україні рожевими фарбами. Позиція боротьбистів, схарактеризована одним з них — Єланським (Блакитним): „Третій Інтернаціонал наказав нам „руки по швам“, ми скомандували: „смирно“, і стройними рядами пішли до К. П. (б.) У.“^{**)} ця позиція здалась З. Г. У. К. П. правилькою, відповідною, вірною. Наслідком же був від'їзд голови групи, пропозиція нам „скласти руки по швам“ і йти до К. П. (б.) У. і, нарешті, розвягання революційно-радянського бльоку.

Лист В. Винниченка вказує на те, що вірною була наша позиція. Проте, зайвий доказ вірності нашого критичного становища супроти російських большевиків — це дуже невелика втіха . . .

Але не так цікавий самий лист, який, як я назначив, лише потвердив те, що ми знали, як важливий самий факт перебування В. Винниченка на Україні, його розварування, його поворот і та позиція, яку в звязку з цим вайняла нині З. Г. У. К. П.

На цю тему я розмовляв з визначним угорським комуністом П. На початку зобачення, бажаючи, очевидно, мене потешити, він сказав: „мій товариш два тижні тому вернувся з Москви. Там рішено, що В. Винниченко буде в недовірі головою Українського Радянського Уряду. Здоровлю Вас в тим.“ Але великим було його здивування, коли він почув від мене другу новину — про поворот В. Винниченка, про його вражіння та настрої. Мої інформації дуже зхвилювали П.

^{*)} З листа В. Винниченка „До класово-несвідомої інтелігенції“.

^{**)} З листа члена Ц. К. У. П. С. Р. до Зак. Дел. про інтервю Блакитного.

Подумавши, він з докором сказав: „як же це так? Його, який боровся весь час з большевиками, який не раз оповіщав їм війну, було прийнято з повним довір'ям, він зайняв дуже відповідальні посади, був уже призначений заступником Раковського.“ І Угорець почав гостро критикувати крок В. Винниченка, пояснюючи його мінливістю настрою, виявом слабодухости, не дійсним комунізмом. „Залишаються ж там Мануїльський, Затонський та другі, які також стоять на позиції В. Винниченка“. Він, навіть, заявив, що і Раковський тепер стойте на подібній позиції. Закінчив же він сумнівом, що до добрих результатів такого кроку В. Винниченка.

Звичайно, західно-европейські соціалісти взагалі, а особливо комуністи, мають мало правдиве уявлення про дійсний стан річей на Україні, хоч треба сказати, що мій співбесідник в свій час був на Вкраїні і в справах українських розирається краще за інших за кордонців.

Проте, може, не так закиди П., як його сумніви почасти зрозумілі. Уже в листі В. Винниченка є уступ, який дає де-які дані для такого ходу думок. „Були моменти,“ пише він, „коли мені здавалось, що я помилувся, що тенденція абсолютноного централізму ослабла, що може перемогти принцип демократичного, федерального централізму; але, на жаль,“ пише він далі, „вся система непохитного централізму вважається, як і перше, непохитно правильно.“ Остання фраза все ж не переконує. Приходить думка: а може він як раз помилувся, може там дійсно в недовірі витвориться більш сприятлива атмосфера, може не треба було ще покидати України, а робити дальші заходи, гуртувати сили, вести дальшу боротьбу за переведення в життя тих основ літисно радянського і дійсно українського устрою, при яких лише утримається і переможе революція на Україні. В такому сприятливому становищі і в такій відповідальній ролі, як В. Винниченко, не був ще ніхто з Українців на Радянській Україні. Признаний, навіть, третім Інтернаціоналом комуніст, обдарований довір'ям Москви, унривілейованій, так би мовити, — чи використав він всі можливості, які йому все це давало, коли не для осягнення фактичної влади, то для пресі на Інтернаціонал, на найкращих і розумніших, впливових членів російської чи української комуністичної партії, нарешті, для організації единого, сильного революційно-радянського українського фронту. Факти, описані В. Винниченком в листі, він сам раніше знат. Так сильно вплинути на нього вони тому ніби й не повинні були б. Тим більше, що з багатьох заяв та творів видатніших російських комуністів видно, що й вони добре бачуть, знають і розуміють свої помилки, вади, хиби, але не в стані їх зараз, одразу виправити.*). Отже, і про це мусів знати В. Винниченко ще до свого од'їзду. І він це знат, бо поїхав „варані приймаючи всі труднощі, всі прикорости, будучи готовий на всяке часове недовір'я і т. д.“

*) Для прикладу див. „Азбуку комунізма“ Бухаріна і Преображенського, в якій вони констатують бюрократизацію радянської влади, карьеризм радянських урядовців, знищення і зникання самих рад і т. і.

Як виявляється, лише кілька день побув В. Винниченко заступником Раковського. Ясно, що за кілька день не можна змінити цілої системи. Тому неясно, для чого він кинув так швидко це своє місце. Коли дійсно нічого не міг зробити, то невже побачив це за кілька день своєго урядування, а до того хіба не бачив? А коли бачив до того, то чому ирийняв таке місце? І далі. З листа і в багатьох інформацій, які до нас доходили, видно, що у В. Винниченка була сила однодумців на Україні. До них належить по-за У. К. П. і наша партія. Не дивлячись на всі перепони, і перші й другі найчастійше нелегально працюють, підготувавши реалізацію своїх думок і поглядів. Чому В. Винниченко, бувши вже там з ними, знову залишив їх, хоч при від'їзді своєму кликав за собою: „з повного, товариського горячого чуття серцем за собою на Україну! На соціалістичну, радянську Україну.“ Ось питання, які повстають і на які В. Винниченко мусів би дати вичерпуючу відповідь. Бо інакше не лише для угорського комуніста, але й для нас, близких до нього своїми поглядами, чуттям, бажаннями, його поворот буде ще не до кінця ясним та зрозумілим.

В передовиці ч. 34. „Ногой Доби“, справедливо вазначено, що на В. Винниченка, під час його побуту на Україні, були звернені очі українського народу і великої частини української еміграції. І ми, хоч не поділяли всіх поглядів його, з якими він поїхав на Україну, що критично ставились до української радянської дійсності, ми все ж витали його від'їзд. Ми були певні, що морально ми з ним, бо відчували, що обставини примусять його дійти до зрозуміння koneчної необхідності будівництва України українськими сплани і то в формі самостійної суверенної радянської Республіки, с.-то, що він діде до фактичного прийняття нашої позиції, на якій вже раз і стояв — в момент заключення з нами блоку. Тому ми й робили заходи, щоб і собі їхати туди: хоч і з другими плинами, але до спільної праці. Поворот В. Винниченка мусить відсунути наші пляни на дальнє. Стара прирва між нами й російськими комуністами, розбіжність ліній, тактики, непорозуміння, недовір'я, очевидно, знову поглибляться. Бо поворот В. Винниченка дасть новий ірунт, психольоїчно може й оправданий, російським комуністам для запідохріння в несталості поглядів українських комуністів чи соціалістів. Міст до порозуміння, прокладений в великий мірі „Відродженням нації“ (і то, головним чином, на кошт українського будівельного матеріалу, ціною нещадного, часто несправедливого бичування автором самого українського „Відродження“), фактом повороту В. Винниченка і ще більше фактом вимушеною у нього З. Г. У. К. П. недодержання ним обіцянки, даної Раковському, цей міст тріщить, ломиться і знову, май-бути, чи не завалиться.

Тим більше в такий мент ми бажаємо успіху, революційного за-пау, ентузіазму, а головне — витривалости наших товаришам на Україні в їхній страшенню тяжкій боротьбі з чорною контр-революцією, а з другою боку з короткозорістю, розбіжністю слів і діл московських комуністів, які, судячи по листу В. Винниченка, часто дійсно теж до-ходять до контр-революції, до каригідности, з точки погляду не тільки

інтересів українського трудящого люду, але й інтересів всесвітньої соціалістичної революції.

Ніхто з вас ніколи не сумнівався в революційній щирості В. Винниченка. Але не можна не звернути уваги на деяку легковажність в його і З. Г. У. К. П. вчинках. Найкращий буржуазний дипломат не міг би придумати для компромітації радянської системи і соціалістичної революції ефектнішого засобу, як цей несподіваний, гучний від'їзд з Відня на весні, заклик за собою, готовність йти на всякі уступки, бажання за всяку ціну працювати з російськими большевиками (звичайно, на користь українського народу, а не проти нього), і так само гучний поворот в осені. Що дійсно мусить творитись на Україні і в Росії, до яких Геркулесових стовпів там доходять большевики, що такий ентузіастичний комуніст, як В. Винниченко, вернувся назад за кордон, не витримав того життя, не пірнув в народню гущу, не пішов на село, не став на чолі українських комуністів, не повів їх проти насильників, а натомісъ, дав стільки матеріялу і зброї для компромітації будь-що-будь признаних всесвітнім робітництвом носителів ідеї революції. Всі буржуазні газети використають і вже використовують почали поворот В. Винниченка і нову заповіджену позицію вже безоглядної критики „Нової Доби“ проти большевиків, большевицькі — проти українських соціалістів. І перші і другі зроблять це досконало.

Але тим більш уважно і серіозно мусимо ми зупинитись на дальшій тактиці дійсно революційних і соціалістичних елементів і партії України, міцво згуртуватись, виробити спільний план і тактику і довести всесвітньому капіталові, що, український трудящий люд при всяких обставинах і повсякчас держить на поготові свою зброю проти нього, проти визискувачів своїх чи чужих.

Звичайно, легковажність Зак. Г. У. К. П., яка спочатку, при народженню, такою У. К. П. і була, потім переродилася в К. П. (б.) У., а вині знов повернулась до першої своєї форми і сути, пічого не має спільногого з тою легковажністю, з якою американські „мальчики без штанів“ нападали, нападають і тепер особливо будуть нападати па З. Г. У. К. П. Легковажність В. Винниченка і Зак. Групи викликана була революційного вірою, стремленням до одностайності, революційним темпераментом і ентузіазом. Тому ми певні, що у відродженої З. Г. У. К. П. не буде в будучому віз'гів. Ми певні, що знайдемо спільний з ним ґрунт і дійдемо разом до менту, коли Україна буде такою, за яку ми в бльоці з нею збирілися агітувати, робити, боротись — незалежною, соціалістичною, радянською Ресублікою в етнографічних межах.

П. Христюк.

Українська дрібна буржуазія в українській революції.

Той факт, що на Україні немає великої національно-української буржуазії, не мало прислужився до затушковання дійсного обличча

і ролі дрібної української буржуазії в українській революції, до затушковання суперечностей між тією верствою і революційно-соціалістичною демократією — безземельним та малоземельним селянством і робітництвом.

В процесі революції часто було підкреслювано, що в нас немає великої національної буржуазії (поміщиків, промисловців, фінансових королів), і цим підкреслюванням завше немов би вказувалось на однорідність (з точки погляду суспільних групів в революції) соціально-класової структури українського суспільства, на відсутність великих противіцтв в тій частині українського народу, за дужки якої винесено велику буржуазію, і на натуральність, після цього, консолідації різних груп цієї частини в революційній боротьбі, найчастіше в формі так званого единого національного фронту.

І саме це підкреслювання та конsekвенції, які робилися, свідомо чи не свідомо, одверто чи потайки, в звязку з ним, заводили не раз українську революційно-соціалістичну демократію на шкідливі манівці, не в малій мірі спричинились до того, що загалом досі було не ло-оцінювано контрреволюційного значіння української дрібної буржуазії (національно досить добре свідомої) в українській революції.

Між тим, в процесі революції українська дрібна буржуазія не раз виявляла свою дійсну класову суть, не раз досить гостро нагадувала революційно-соціалістичній демократії, що в певні моменти революційної боротьби робітництва та трудового селянства за нові трудові форми державно-політичного та соціально-економічного життя дрібна буржуазія — заможне куркулівське селянство, міщанство та здекласована, ідеольсько-лично заступаюча ці верстви інтелігенція — може дуже вороже і вперто виступати проти революційно-соціалістичної демократії в обороні своїх класових інтересів, що лежать в площині дотеперішніх капіталістично-буржуазних форм суспільного життя і, таким чином, справляти службу великої буржуазії.

Про ці „нагадування“ — контрреволюційні виступи української дрібної буржуазії під час сучасної української революції — я і хочу, не беручи теми ширше, сказати тут кілька слів, власне, навести кілька фактів, які самі по собі дають досить яскраву відповідь на поставлене вище питання.

* * *

Хоч може кому це видається і парадоксом, але в дійсності так сталося, що українська дрібна буржуазія, як організована національно-свідома активна політична сила, народилася саме в процесі української революції. В той самий час, як росла класово-революційна, а разом з тим і національна свідомість українських працюючих мас — робітництва, трудового селянства, численного сільськогосподарського пролетаріату, — вбивалась в колодочки і українська дрібна буржуазія. А набираючись сил, усвідомлюючи себе, як кляса, вона все активніше і жагучіше домагалася собі окремого місця, окремого впливу на розвиток революції, на будівництво відродженої в революції української державності.

З початку революції, коли дрібна буржуазія тільки-но починала організуватись та самоусвідомлюватись, коли сама революція переходила на Україні фазу національно-культурницької та національно-політичної визвольної боротьби, дрібна буржуазія не виявляла виразно своєї контр-революційності. Правда, вона і тоді була вже до якоїсь міри причетна до тих „хліборобських“ союзів, які організовували магнати-поміщики для обстоювання прав власності на землю і боротьби з малоземельним та безземельним селянством; правда, вона вже і тоді виявляла своє невдоволення супроти симптомів майбутньої „анархії“ (революційного вивласнення поміщицьких і кулацько-селянських маєтків), — але загалом йшла спільно за національно свідомим українським робітником і сільською голотою. Сваритись поки що було ні з-за чого. Виступати з домаганнями припинення війни можна було спільно. Так само можна було спочатку спільно викидати гасла боротьби за вільний розвиток української школи, культури, за відродження української державності, бо справа наповнення цих гасел реальним змістом була ще тоді справою не сьогоднішнього, а завтрашнього дня.

Та ось минуло кілька місяців революції. Свою „хату“ — українську державність — сяк-так було зведено. Тут зараз же і почалась боротьба української дрібної буржуазії за панування в тій хаті, тут і виявилось, що дрібна буржуазія мислить відроджену українську державність виключно, як свою власну хату, на свій куркулівсько-хазайський зразок — з ситим та добре вдягненим господарем на покуті, з нашів-голодними, обдертими покоївками та наймитами в дверях.

Прихід Німців на Україну (в березні 1918. року) піддав їй сміливості та нахабства. Під проводом ідеологів українського куркулівства — Шемета та Донцова — розвинулась буйно ганебна контрреволюційна акція української дрібної буржуазії. В спілці з магнатами-поміщиками (дарма, що вони були не Українцями) почався похід проти ухваленого Центральною Радою земельного закону, а заразом і проти самої Центральної Ради та її Правительства, як не виявляючих волі поміщиків та селян-кулаків. Так зважі соціалісти-федералісти та соціалісти-самостійники повели проти Правительства шалену агітацію в пресі, намагаючись дискредитувати його перед українським суспільством і перед німецьким реакційним військовим командуванням. Почалось — з чорного і парадного входів — „брутання“ дрібної української буржуазії з німецькими генералами, намовляння останніх на виступ проти Центральної Ради в оборону „покривданого“ нею великої і дрібної буржуазії, дарма що це братання виглядало цілком на зраду народу і держави.

Обороняючи свої класові інтереси, дрібна буржуазія показала, що для неї демократизм, парламентаризм, державність і інші хороши речі зовсім не уявляють якоїсь принципової цінності — основ, від яких не можна при нагоді відступитись. І характерним являється тут той похід, який повела дрібна буржуазія в той час проти відкриття Українських Установчих Зборів, обраних на самих демократичних основах з повним забезпеченням буржуазії не тільки права, але й фактичної можливості участі у виборах до них.

Побачивши, що демократичні вибори не дали буржуазії доступу до Установчих Зборів, що до них пройшли оборонці робітництва та трудового селянства, „хлібороби“ ріжних мастей, міщенство, так звані соціялісти-федералісти, соціялісти-самостійники, забили на гвалт, наперед заявляючи, що вони не визнають цих „большевицьких“, „анархичних“, „хлопячих“ (мались на увазі депутати у. с.-р.) Зборів, що не будуть ім коритися, з ними працювати.

Правда, виступаючи проти відкриття Установчих Зборів, дрібна буржуазія хотіла замаскувати дійсну причину свого виступу посиленням на те, що вибори до Зборів відбулись в ненормальних, бурхливо-вояжних обставинах, що було порушене чимало ріжних формальностей і зроблено гріхів супроти дійсної волі виборів (ці аргументи були дійсною причиною домагання у. с.-д. переведення нових виборів), та це було тільки маскування і то невдале. Адже ж пішли потім всі ці „соціялісти“-федералісти та самостійники і просто „хлібороби“ на службу гетьманові, хоч там і була явна уаурпація влади, хоч там ні про який демократізм та парляментаризм і спомину не було!

Українська дрібна буржуазія розчистила свідомо ґрунт для гетьманщини, навіть дала для неї свою фірму в образі театрального „хліборобського“ з'їзду 28.—29. квітня 1918. року (на якому, що правда, було більше передягнених в селянські свитки поміщиків, ніж справжніх селян), який „вільними голосами“, під охороною німецьких гармат та кулеметів, обрав на гетьманство П. Скоропадського.

Що ж дав цей перший дебют української дрібної буржуазії, для неї ж самої, не кажучи вже про революцію? Даючи відповідь на це питання, треба підкреслити, що в контр-революційному захваті дрібна буржуазія зайдла так далеко, що під пранором „здорової твердої влади“, яка мала оборонити право власності на землю і взагалі заберігти в цілості капіталістично-буржуазний устрій суспільства, під пранором сильної української гетьманської дрібно-буржуазної державності — поховала і саму українську державність, підрубала той сук, на який мостилась сісти.

Відомо, куди вела і була б довела українську державність гетьманщина, коли б її завчасу не було скинуто. Поперед всього влада в гетьманщині попала до рук не української буржуазної демократії, як того вона сподівалась, а великої а'рарної, торгово-промислової і фінансової жілдівської, московської, польської та зросійщеної-„малоросійської“ буржуазії. Шеметів було прогнано від нової влади прямо з того самого цирку, в якому вони обірвали гетьмана. Велика буржуазія, так звані протофісовці (союз промисловців, торговців, фінансистів та а'раріїв), не дуже-то нуждаючись в дономозі дрібної української буржуазії (під боком була вірніща сила — німецьке військо), не захотіли ділитись владою в нею і, бувши сами незainteresовані в збереженню української державності, одверто, з перших же днів пішли на її ліквідацію, використовуючи свою владу для віdbудови єдиної неподільної царської Росії. Ще до грамоти гетьмана про скасування української державності і „відновлення великої Росії“ (15. листопада 1918. року) і відомого наказу Головнокомандуючого гетьмансько-добровольчими вій-

ськами графа Келлера (виданої після грамоти на початку повстання Директорії), в якій цей останній „руsskij Н'ємець“ доводив, що е тільки „Малоросі“, які не більше ріжнаться від Великоросів, ніж, приміром, туляки від рязанців, і на цій підставі закликав всіх „руssких“ до творення єдиної російської держави, — ще до цих актів від української гетьманської державності (і, до речі, культури також) не залишалось нічого, навіть зовнішньої емблеми її — жовтоблакитного прапора, який було замінено (принаймні на вулицях столиці — Київа) трьохкольоровим російським прапором.

Такі невтішні наслідки дала гетьманщина самій українській дрібній буржуазії. Вона мріяла про свою державність, в якій влада спочивала б в руках своїх людей — свого гетьмана, своїх міністрів, старост-губернаторів, які б dbали ноперед всього і більше всього за інтереси її — дрібної буржуазії, а не великого нольсько-московсько-жидівського капіталу. Вона мріяла про державні концесії для себе, про вигідні позички, про добре оплачувані посади в гетьманських урядах, про сите, ласе життя. А замість всього цього її просто прогнали з гетьманського двору. Влада опинилася в руках Келлерів, концесії пішли Гутнікам. Рожеві мрії-надії було немилосердно розтрощено протофісовцями. Сама дрібна буржуазія побачила, що не досягла поставленої цілі. Та це, звичайно, не змінило її натуру.

А якими словами можна було б змалювати ту незабутню шкоду, яку принесла Шеметовщина українській революції, українському робітництву та трудовому селянству в їх тяжкій боротьбі за національно-політичне і соціально-економічне розкріпощення? Селянин та робітник відчув це добре на власній спині, коли гетьманщина порола його шомполами, розстрілювала, заганяла в ставки, закопувала живцем в землю...

* * *

Попікшись на гетьманщині, українська дрібна буржуазія почала знову примазуватись до революційно-соціалістичної демократії. Примазування це почалось з послідніх днів гетьманщини, коли дрібній буржуазії стало вже цілком ясно, що гетьманщина так чи інакше буде зліквідована, що од неї вже нема чого ждати. Довідавшись про те, що революційно-соціалістична демократія готується до повстання проти гетьманщини, українська дрібна буржуазія, після деяких вагань, приєдналась, хоч і не дружними рядами, і собі до повстання.

Гарною ілюстрацією тої душевної драми, яку переживала при цьому дрібна українська буржуазія, являється поведінка соціалістів-федералістів в дні перед повстанням. Федералісти були до самого останнього моменту проти повстання, ставили в Національному Союзі (М. Кушнір) пропозиції осудити тих, хто підготовляє цю „авантюру“, робили навіть фактичні перешкоди в організації повстання. Ця ворожість їх пояснялася тим, що українська дрібна буржуазія була в той момент (хоч і в меншості) в гетьманському правительстві і все ще тортувалася з гетьманом за більшість місць, за український характер влади. Коли ж ес-ефам стало ясно, що їм не тільки не здобути бл.

шости в гетьманському правителстві, а що гетьманщина, ліквідуючи українську державність, зовсім і на завше одсовує їх від влади, воно в останній мент — 13. листопаду 1918. року взяли участь у виборах Директорії, приеднавшись таким чином до повстання.

Вплутавшись знову в українську революцію, дрібна буржуазія знову завдала їй кілька болючих контр-революційних ударів.

На цей раз „роботу“ рішуче було поведено з перших днів реставрації Укр. Нар. Республіки. Протиснувшись на відвічальні посади в повстанській директоріяйській армії, захопивши в свої руки військову владу (цьому допоміг в значній мірі перехід на бік Директорії деяких гетьманських військових частин і особливо офіцерів), дрібна буржуазія повела одразу ж свою самостійну, незалежну від Директорії і Правительства, що півнині були заступати інтереси революційного робітництва та трудового селянства, політику військового контр-революційного терору.

В той час, як Директорія і Уряд дебатували питання про введення радянської форми влади на Україні, складали „большевицьку“ декларацію Директорії, захожувались біля скликання Трудового Конгресу, дрібна буржуазія, в спіллі з гетьмансько-добровольською офіцерською наволоччю, що, позбавившись за поваленням гетьманщини „хліба“, перейшла на бік нової республіканської влади, чинила жидівські погроми (Козирь-Зірка, Ангел і інші отамани), розганяла робітничі і селянські (українські) з'їзди (Балбачак на Харьківщині), громила робітничі професійні спілки (в Київі), тероризувала „станами облоги“ населення, заводила безглузду реакційну цензуру (в органі у. с.-р. „Трудова Республіка“ військова отаманська цензура (до якої було покликано старих царських цензорів) викидала не тільки принципові статті, але й хронікальні замітки).

Одним словом, йшла в широкому масштабі велика злочинна робота дрібної буржуазії, робота, що вкрай дискредитувала народну революційну владу перед робітничо-селянськими верствами, підривала до неї довірря, обурювала проти неї, руйнувала армію.

В додаток до цієї своєї роботи дрібна буржуазія настояла, майже спровокувала війну з Совітською Росією, а потім, коли правительство Чеховського захотіло зліквідувати цю війну, не дала можливості повести нормально і закінчити роспочаті переговори, переходячи і втаючи від Правительства радіо-телеграмми московського совітського правительства, не допускаючи до Київа курерів української мирової місії в Москві, погрожуючи державним переворотом, диктатурою, розгоною Трудового Конгресу.

В результаті такого „державного будівництва“ дрібної буржуазії росклалось і ростало республіканське військо; повстало проти Директорії робітництво (під проводом большевиків); захвилювалось, обурюючись проти отаманщини, селянство; Київ було втрачено. Великий порив народного гніву, що змів гетьманщину, великий ентузіазм, що вів робітничо-селянські маси до послуху, карності, самовідданої праці і боротьби, було знищено, змарновано за дармо.

Та дріблій буржуазії тільки цього й треба було. На розбиттю революційно-соціалістичних сил вона будувала свої пляни. Поглядаючи на французький десант в Одесі, сподіваючись за допомогою антантської збройної сили (як раніше за допомогою Німців) закріпити своє панування в українській державі, дрібна буржуазія дала в Винниці (в лютому 1919. року) рішучий бій ослабленій революційно-соціалістичній українській демократії. Було сформовано (після виходу Голови Директорії В. Виппіченка зі складу Директорії) новий цілком дрібно-буржуазний Остапенковський кабінет міністрів.

Почалась Остапенковщина. Дрібна буржуазія поставила собі метою за всяку ціну добитись піддержки від „всесильної“, „культурної“ Антанти. Ні ганебні умови, які ставили французькі лейтенанти послали цього уряду (Мацієвичові та Бачинському), іні ще більш ганебне, образливе поводження цих лейтенантів не спинали Остапенковщини.

Французи одразу заявили, що вони приїхали в Одесу допомагати будувати велику Росію, в якій, мовляв, стане місця її Україні, і про українську державу нічого і слухати не хочуть. Директбрю ж, її військо та Правительство можуть використати на рівні з добровольцями під своїм проводом для боротьби з більшевизмом і то ціля повної реорганізації Директорії і ири умові, що Директорія погодиться на переведення на півдні Росії тоді внутрішньої політики, яка буде вказана Францією, на одмовлення від переведення земельної реформи, на французький контроль залізниць, фінансів, торгу і промисловості і так далі.

Вже всім ставало ясним, що Франція, навіть після прийняття всіх її умов, не вможе підтримати українського правительства, що всі її танки та десанти в Одесі — одна тільки комедія, а остатенковщина вела „переговори“ далі, наділяла хабарями пяних французьких лейтенантів.

А щоб догодити „цівілізований“ Антанті свою внутрішньою політикою, кабінет Остапенка повів під чим не прикриту контр-революційну роботу. Переведення в життя земельного закону було задержано. Ухвалений Директорією закон про Трудові Конгреси та Ради не опубліковувався і не переводився в життя. Склікання селянсько-робітничих гїздів було унеможливлено. Цenzура дико дутла с.-р. і с.-д. пресу. Військова сваволя досягла небувало брутальних форм.

Мирові переговори з Совітською Росією було занехаяно. На телеграмах курера мирової місії (що все ще сиділа в Москві) з запитанням, куди він має приїхати з важними доказами, і з проханнями дати відповідне роспорядження на фронті для пропуску його, просто не відповідалося.

Загублено було всякі здорові перспективи, всяку віру в свої сили. Розвалювався отаманами фронт. Деморалізувався ганебними переговорами в Одесі і реакційним режимом тилу.

В такій атмосфері було здано Винницю. Обіцяна Остапенком-Мацієвичом допомога не приходила. Рештки війська розбігались. Навколо (в Жмеринці, Проскурові й інших містах) піднімались більшевицькі повстання. Про поповнення війська звичайними мобілізаціями

чи закликами нічого було й думати. Остапенковщина не мала для того а ні сили, а ві морального авторитету. В Камянці, куди була думка одступати, наростало також невдоволення проти Директорії.

Опинившись без війська, втративши звязок з Одесою (лінію Одеса-Жмеринка було перерізано більшевиками під час перебування Директорії і Правительства в Проскурові), оставлена революційним селянством, зненавідженна робітництвом, Остапенковщина розбіглась з Проскурова хто-куди: Голова Директорії і Головний Отаман С. Петлюра на Волинь, де ще було трохи війська цід командою „отамана“ Сскілка; члени Директорії — П. Андрієвський до Галичини; Швець і Макаренко — застрягли на лінії Ярмолинці-Гусятин; два міністри пошли до Камінця (оден з них — міністер внутр. справ Чижевський потім потайки втік звідти), кілька опинилось в Галичині, а прем'єр Остапенко і військовий міністр О. Шаповал зникли були десь без вісти (була відомість, що вони пішки „вдарили“ на Одесу).

Так сама себе зліквідувала Остапенковщина, а разом зе її не зовсім зліквідувала і українську державність, возглавлюєму Директорією.

* * *

Контр-революційні виступи дрібної буржуазії, завдаючи тяжкі удари українській революції, примушували революційно-соціалістичну демократію майже раз-у-раз до перегляду своєї тактики. Цими ревізіями, хоч висловків з них революційно-соціалістична демократія школи не була в стані перевести в життя, відразу підкresлювалась і розкривалась істинна суперечність інтересів названих класів, через це ми згадаємо тут побіжно і про ці ревізії.

Скандалний роспад Остапенковщини сам собою штовхав революційно-соціалістичну демократію на повний розрив з дрібною буржуазією, на цілковиту духову і фактичну еманісацію від неї. Соціалістична демократія і зробила таку спробу.

Ще в Жмеринці-Проскурові (березень 1919. року) українські соціаліст-революціонери (через емісарів Ц. Ком. Партиї, якій залишився у Вінниці під більшевиками) поставили рішуче домагання негайно перервати переговори з Французами в Одесі і роспочати (власне відновити перервані) переговори з Совітською Росією, на основі визнання радянського устрою Української Республіки сторонництвом Директорії і незалежності та суверенності цієї республіки Совітською Росією. Після деяких вагань до цього домагання приєднались і укр. соц.-демократи. Ц. Ком. укр. соц.-дем. партії в окремій, довгій і досить добре обґрунтованій постанові висловився рішучо за зірвання переговорів з Антантою і мир з Совітською Росією (підкresливши, однаке, що він погоджується на радянську форму влади в Українській Республіці тільки тактично, числячись з нею, як з фактом, і що укр. с.-д. в радянських установах провідних місць не будуть займати). Постанови обох партій було доведено до відома Директорії і Правительства з ультимативним зазначенням строка для відповіді.

Та ні Директорія (під впливом головним чином отамана С. Петлюри), ні тим більше кабінет Остапенка не звернули серйозної уваги на поставлені їм пропозиції. (Проти домагань укр. с.-д. та укр. с.-т.

висловився також і Петрушевич, що саме тоді приїздив з Галичини на побачення з Директорією.) Українська дрібна буржуазія і слухати не хотіла про мир з Росією та Радянську Україну. Спритний премер Останенко успішио дурив „високі сфери“ і „народ“ швидкою допомогою з Одеси (хоч головні одеські дипломати — генерал Греков та с.-ф. К. Мацієвич — в своїх вроблених саме в той час докладах не крилися з тим, що ніякої допомоги Французи в той час не могли подати з Одеси, і зазначали, що плодів від переговорів з „союзниками“ треба ждати тільки в майбутньому), розповідав про „полки“, що вже „виступили з Румунії“ на Україну. Міністр військових справ О. Шапова погрожував у. с.-д. і особливо у. с.-р. арештами, називаючи їх зрадниками, внутрішніми ворогами, большевиками. (Тоді підготовлявся, між іншим, арешт с.-р. в Камянці — М. Грушевського й інших). Міністр внутрішніх справ Чижевський все ще пильнував, щоб часом не було де закладено (згідно Закону Директорії, до того часу офіційно ще не оголошенному) Трудової Ради і надсилив про це таємні роспорядження Подільському Губернаторству. Комісарів до Камянця, доводячи на урядово-партийних засіданнях, що „народ“ ніяких рад не хоче і єде тільки одного — твердої влади.

Так останенковщина і не дала формальної відповіді на „ультиматум“ двох соціалістичних партій, розбігшись хто куди, про що вже сказано вище.

Стоючи перед фактом розпаду Останенковщини, революційно-соціалістична демократія, спираючись на Камянецький Трудовий Конгрес, що саме тоді відбувався в Камянці під проводом у. с.-р. (М. Грушевського, А. Степаненка, І. Лизанівського), в якому брав участь Камянецький гарнізон (під командою у. с.-р. О. Жуковського) і місцеве робітництво, — зробила спробу ваяти цілітично-державний провід в У. Н. Р. в свої руки і тим самим охоронити від новного загину і саму Республіку. Після того, як Трудовий Конгрес майже одноголосно постановив домагатись згіднання переговорів з Антантою в Одесі і негайного приступлення до мирових переговорів з большевиками (на умовах: створення незалежної, суверенної, союзної Сов. Росії Укр. Соц. Рад. Республіки, в котрій вся влада належала б обеднаним радам робітничих і селянських депутатів, і заховання за Українською Державністю українського характеру), укр. с.-р., разом з укр. с.-д. незалежниками і у. с.-д. правими, заснували в Камянці 22 березня 1919 р. „Комітет Охорони Республіки“. На чолі Комітету став, як голова його, бувший премер-міністр першого революційного Правительства Директорії с.-д. незал. В. Чеховський; товаришом Голови було обрано укр. с.-р. А. Степаненка. Діяльність і особливо близьку участь брав в Комітеті покійний М. Ткаченко (укр. с.-д. незал.).

В своїй першій відозві-повідомленню Комітет Охорони Республіки, вказавши на те, що він утворився в причини новного розкладу Директорії та Правительства і втрати всяких зв'язків з ними, заявив, що він ставить свою метою охорону від загибелі У. Н. Р., для чого вживе заходів до відновлення зв'язків з Директорією і організації нового революційно-соціалістичного кабінету, який має негайно, зірвавши

переговори в Одесі, приступити до мирових переговорів з Совітською Росією на певних умовах. Умови ці, визначені Комітетом і зазначені в його повідомленню, нічим не одріжнялися від наведених вище ухвал партій (у. с.-р. та у. с.-д.) і Камянецького Трудового Конгресу.

Щоб зберігти від остаточного розvalu міністерські апарати, що перебували без міністрів в Камянці, і щоб бути, на випадок потреби, в стані взяти цілком державний провід в свої руки, Комітет призначив до міністерств своїх Комісарів. Навязувались тісніші зв'язки також з військовими частинами, що стояли в Камянці, з робітництвом і селянством. Симпатії останніх видимо були на боці Комітета. Робітники зустріли появу Комітету з особливим задоволенням; в день заснування його можна було бачити на вулицях Камянця робітників в червоними стрічками на грудях.

Ta одначе ситуація була не цілком ясною і сприятливою для незломного і рішучого переведення наміченої лінії в життя. Перш за все ґарнізон, який стояв на боці Комітету, був нечисленний. Поруч з ним по Камянцю в той же час вешталось чимало ріжної отаманської наволочі, яка легко могла зібрати сотню-две бандитів і вчинити в місті провокаційну різню — погром Жидів, про що вже одверто говорилося на вулицях міста. Доводилося брати на увагу також і деяку ворожість до Комітету з боку старших урядовців міністерств, які всі сили напружували до відновлення зв'язку в своїми міністрами, не жуччи для себе добра від призначених Комітетом комісарів. Нарешті, не відомо було остаточно, де саме перебувають члени Директорії, які наміри воїні мають і, саме головне, які військові сили могли б кинути на Камянець „для усмирепння бунтівників“.

З поїздки особливої делегації, під головуванням А. Степаненка, для розшукування членів Директорії і переговорів з ними (делегації вдалось відшукати Х. Швеця і ще когось з членів Директорії в районі Гусятина), вияснилося, що рештки Остапенковщини (член Директорії Андрієвський, що звягався з Галицьким Урядом в першу чергу) вжились в останніх сил для боротьби з Комітетом і що, що найбільше, коли б вдалось ліквідувати конфлікт мирно, можна сподіватись утворення нового, більш лівого, ніж був, кабінету. Потвердилось також, що Петлюра перебуває на Волині, де має в своєму розпорядженню певну військову силу.

Таким чином, на рішучу акцію, на цілковиту ліквідацію дрібно-буржуазного курсу політики зважитись було трудно. Не було потрібних для цього сил. Комітет це добре розумів і, щоб уникнути провокаційного і непотрібного пролиття крові, проістнувавши всього два дні, вирішив розвязатись, про що і оповістив свою другою і останньою відоavoю. В тій відоаві Комітет, не сходячи з заявленої ним в першому повідомленню позиції, заявив, що переведення виставлених ним вимог в життя він передає політичним партіям, які брали участь в Комітеті.

В той же самий день, коли було оголошено це друге оповіщення Комітету, насінів до Камянця посланий членом Директорії П. Андрієв-

ських „отаман“ Хомодовський в наказом в коріні задушити „бунт“. Цей „отаман“ заарештував всіх бувших членів Комітету (які все, як приватні люди, спокійно займалися своїми приватними справами) і збірався розстріляти їх, як „зрадників“ та „большевиків“. Тільки надзвичайні заходи членів партій врятували життя „комітетчикам“. Петлюра, довідавшись про арешт, дав до Кам'янця наказ звільнити арештованих і доставити в Рівне. „Отаман“, попікшись на Остапенковщині, збірався формувати нове, „ліве“ правительство. Без „Комітетчиків“ же, без с.-р. і с.-д. такого правительства не можна було утворити. Арештованих було звільнено і відправлено до Рівного.

Так майже нічим скінчилася ця спроба революційно-соціалістичної демократії еманіпуватись від української дрібної буржуазії.

* * *

В Рівному було складено між партіями у. с.-р. та у. с.-д. і С. Петлюрою (тоді був в Рівному і А. Макаренко, але він в таємниці переговорів не був посвячений) договора, по якому (переказую зміст його по пам'яті) Директорія мала бути реорганізована — Швець і Андрюєвський (а також і Петрушевич) мали бути виключені з Директорії, а на місце їх мали ввійти постепенно два соц.-дем. і два с.-р., по вибору Ц. Комітетів цих партій, з таким розрахунком, щоб врешті Директорія складалась з пяти чоловік; 2) влада Директорії мала бути введена в певні конституційні рамки (Директорія позбавлялась права безпосередньо втручатись в управління, вести закордонну політику, видавати без згоди правительства які б то не було закони і постанови); 3) Керування військом мало бути реорганізовано на таких основах, щоб військо підлягало фактичному контролю і політичному проводові Правительства і 4) Нове Правительство мало бути однородно-соціалістичне, складене з с.-д. та с.-р., і спратись в своїй політиці на робітництво та селянство, для чого мали бути в першу чергу і негайно організовані Трудові Ради.

С. Петлюра на всі точки договору „згожувався“. На доказ своєї щирості посилився на оголошення закону про Трудові Ради, переведене ним військовим порядком, а також, затверджуючи (з А. Макаренком) новий соціалістичний кабінет на чолі з с.-д. Мартосом (10.—12. квітня 1919. р.), видав особливий „маніфест“, в якому підкреслював великі заслуги перед українською революцією двох соціалістичних партій — у. с.-д. та у. с.-р. — і мотивував цим необхідність передачі влади в державі не кому піньшому, як тільки цим двом партіям.

Правительство Мартоса вийшло в дійсності дуже поміркованим. Від у. соц.-рев. вийшло в склад його всього чотири чоловіка, та й то два з них на другорядні посади (І. Лизанівський — керуюч. міністер. преси та І. Паливода — керуюч. мін. почт та телегр., Л. Шрамченко — мін. нар. господарства і М. Ковалевський — мін. земельних справ). Правда, воно заходилося коло організації Трудових Рад і вироблення закону про Комpetенцію Рад, але особливої „лівизни“ не виявляло. Кам'янецькі домагання негайного миру з большевиками були забуті. Українські соціал-демократи, підсилені приїздом до Рівного з Галичини галицьких с.-д. В. Темницького, О. Безпалка і радикала А. Крушель-

нинського (всі ці особи війшли в склад Правительства), повернули одразу вправо. Правда, про відновлення переговорів з Французами в Одесі вже не було нови, але так само і про мирні переговори з Сов. Росією не було чути. Бажання с.-р. поширити при виробленню закону компетенцію Трудових Рад до перетворення їх в повноправні державні органи влади на місцях, наткнулось на непереможний опір у. с.-д. (на чолі з І. Мазепою — мін. внутр. справ), які взагалі мирились з Трудовими Радами швидче, як з необхідним жлом, і через це погоджувались що вайбільше на надання їм лише контролюючих функцій.

Однаке, не вважаючи на такий поміркований напрям політики нового правительства, дрібна буржуазія повела з ним рішучу боротьбу. Член Директорії П. Андрієвський просто не визнавав цього правительства, гуртуючи коло себе в Галичині бувших остатенковських міністрів і взагалі всіх незадоволених отаманів, урядовців і безробітних правих політичних діячів. Командуючий Волинською групою війська „отаман“ Оскілко так само не визнавав Правительства, заявляючи, що в Рівному, як на фронті, він сам собі господар і ніякого правительства не потрібue. Соціялісти-самостійники (Мацюк, Макаренко) та народні-республіканці, віддавшись під опіку Оскілка, повели між військом, устими словом і через свій орган, шалену агітацію як проти Правительства, так і проти С. Петлюри. Коли Правительство захотіло взяти дрібно-буржуазну пресу під цепауру, Оскілко заявив, що то його штабіві фронтові органи і він не допустить ніякої цензури їх з боку Правительства. Дрібна буржуазія заплескала в долоні, вихваляючи „геройство“ отамана.

Так наарівав конфлікт. Дрібна буржуазія боялась закріплення позиції за революційно-соціялістичною демократією. Боялась Трудових Рад, що вже почали в кількох повітах функціонувати. Боялась перспективи бути надовго відсунутою від влади.

А тут знову намацувалась сила, на яку, здавалось, можна було спертись в боротьбі за владу. Сила та була недалеко і рідна, українська — галицька дрібна буржуазія, Галицький Державний Секретаріят, що так само воював у себе з революційно-соціялістичною демократією (в тому числі і національною — висилка з Галичини у. с.-р. Шаповала), що так охоче і гостинно приймав у себе всяких гетьманців, Андрієвських, Балбачанів, Симонових і так далі. Самостійники протягли нитки між Станіславовим і Рівним і рішили гиступити.

Близькою причиною для повстання послужив наказ С. Петлюри про звільнення Оскілка з посади командуючого групою. Дрібна буржуазія побачила, що з звільненням Оскілка виходить з-під її ліг головна опора — „отаманське“ військо. Заявивши, що здає посаду, Оскілко, стягнувшись перед цим до Рівного рештки війська з фронту, вчинив 29. квітня 1918. р. — в спілці з самостійниками, на чолі яких стояли Макаренко та Мацюк, генералом Агащевим, полковником Гемпелем і іншими „отаманами“ — державний переворот. Всі підприємства і деякі політичні діячі (в числі їх і с.-р. А. Степаненко) були арештовані. Малограмотний отаман Оскілко оголосив себе „головним отаманом“ військ У. Н. Республіки і призначив при собі Головних

Комісаром для справ цивільних (щось подібне до премер-міністра) нар.-республиканця Архипенка. Окремою грамотою оголосив бувших членів Правительства зрадниками, що продавали Україну большевикам і Полякам (невідомо, чому „і Полякам“; хіба, може, Оскілко не думав ще тоді тікати до Поляків і пропонувати їм свої послуги), а також виключив зі складу Директорії С. Петлюру і А. Макаренка, як спільніків заарештованого правительства (С. Петлюра, А. Макаренко і Х. Швець були в той час в Здолбунові). Про вчинений переворот Оскілко зараз же послав кілька телеграм до Галичини — Петрушевичеві та Андрієвському, сповіщаючи, що все „хвала Богові. йде успішно“. В одній з цих своїх телеграм Оскілко висловлював бажання, аби Петрушевич швидче обявив пост президента з'єдненої України.

В день перевороту вийшло в Рівному число газети нового „Уряду України“ — Оскілка-Архипенка, з грамотами Оскілка, які дають можливість судити про ті наміри, які звягаувала дрібна українська буржуазія з оскілковським переворотом. А наміри були серіозні і старі. ті самі, що виявили їх ще шеметівці. Навіть тоном своїм грамоти нагадували грамоти гетьмана (чи не навмисне Оскілко відбув своє повстання як раз в роковини гетьманщини — 29. квітня). Мовляв, рідний край перебуває в анархії, люде хочуть спокою, а соціалістичне правительство не тільки не здатне дати порядку, а ще й продає Україну; на цій підставі, я, Оскілко, беру на себе тягар головного отаманства. Наказую слухати мене, за що матимете відплату: поперед всього — землю у власність, далі — тверду владу й інше, необхідне для ситого життя дрібної буржуазії.

Пізніше, коли Оскілковщина провалилась, де-які дрібнобуржуазні партії, як с.-ф. і навіть нар.-реси., намагались одмежуватись від неї, виставити її, як сепаратний вчинок Оскілка з групою отаманів, незадоволених не стільки Правителством, скільки Петлюрою, як не здатним воєноначальником. Та таке одмежовування штучне. Незадоволення проти Петлюри дійсно було велике. Ненависть до нього з боку дрібної буржуазії за його невірну службу їй і залицяння до революційно-соціалістичної демократії була весь час дійсно надзвичайна. Але Петлюра в оскілковському повстанні був тільки дрібницєю. Головною ж ціллю його, як про це свідчать і грамоти Оскілка і звязок оскілковців з галицькою дрібною буржуазією, було розірвати з революційно-соціалістичною демократією і соборними силами української дрібної буржуазії утвориги соборну українську буржуазну державу, в якій би влада спочивала в руках дрібної буржуазії.

Ліквідувалась Оскілковщина дуже швидко. Військо, якому було наказано новим Головним Отаманом взяти Здолбунів і „визволити з большевицького полону Петлюру з Директорією“ (так брехав Оскілко козакам, боячись одверто сказати їм про переворот і свої наміри арештувати Петлюру), довідавшись, що його дурять, повернуло назад до Рівного і счинило там заворушення. Більшість війська оголосила нейтралітет, меншість активно виступила проти оскілковців. Побачивши, що справу програно, Оскілко з купкою своїх прихильників (гепер. Агапієвим і іншими) втік до Польщі, проатаманувавши всього неповний

день. В Польщі цих геройів було інтерновано, гроші (державні), які вони не забули захопити з собою, втікаючи, одірано, в „союзі“ відмовлено. Нині головніші оскілковці з самостійників і нар.-республиканців так само повтікали, хто в Польшу, хто в Галичину (Макаренко, Мацюк).

Оскілковщина остаточно зліквідувала український фронт і довела до повної втрати території. В звязку з нею, чи без звязку, але зараз же за нею, було зрадницькі здано Полякам Луцьк з цілою холмською групою, складами амуніції, одежі, харчів.

Правительство Мартоса з нечисленним військом одступило до кордонів Галичини. По дорозі (в Радивилові) було виключено зі складу Директорії самостійника Андрієвського (після його листа до Директорії, в якому він відмовлявся дати які-будь пояснення про своє відношення до Оскілковщини).

Після де-яких труднощів було здобуто від Державного Секретаріату дозвіл на в'їзд до Галичини. Поляки і большевики йшли слідом з усіх боків.

* * *

В Галичині Кабінетові Мартоса (і самому Головному Отаманові С. Петлюрі) не пощастило. Галицький Уряд поставився до нього надзвичайно вороже, ледве терплячи перебування його на галицькій території. Оскілковці, що скovalись під крило Державного Секретаріату, намовляли просто арештувати правительство Мартоса і Петлюру і в такий спосіб докінчити те, що не вдалося зробити в Рівному.

З тих чи інших причин галицький уряд, однаке, пе перевів арештів „гостей“. Однаке той же уряд зробив все від нього залежне, аби дати змогу контр-революційній наддніпрянській буржуазії зорганізуватись в Галичині для ліквідації Правительства Мартоса на території Наддніпрянщини. Характерним прикладом такої діяльності Державного Секретаріату являється, між іншим, відношення до Комісії с.-д. Ніячура, висланої Правителством до Галичини ще з Рівного, метою якої було — зібрати відомості про ріжних дезертирів-отаманів, які покрали державні гроші і повтікали до Галичини, ведучи там пяне, гуляще життя, і вжити заходів до повернення цієї „братії“ на Наддніпрянщину. Державний Секретаріят не захотів визнати уповноважень Комісії і всіма способами перешкоджав їй в роботі, ввійшовши в спілку з „отаманами“.

Під захистом галицької дрібної буржуазії і виросла балбачанівщина, цей новий (правда, ще меньш вдалий, ніж оскілковщина) контрреволюційний бунт неспокійної отаманщини.

„Отаман“ Балбачан вславився своєю реакційністю і військовою саволею ще за часів перебування Директорії в Київі, коли командував директоріянськими військами на Харківському фронті проти большевиків. Злучившись з бувшими гетьмано-добровольчими офіцерськими бандами, Балбачан воював тоді не стільки з совітським московським військом, скільки з українською і півукраїнською революційною демократією. Обсадивши всі адміністративні посади на Харківщині і взагалі на лівому березі старорежимниками-реакціонерами, взявши під свій

вахист поміщицькі маєтки, завівши стан облоги, 'герої' цей уславився розгоною робітничих і селянських з'їздів, терором над працюючими масами. (Між іншим, Балбачан розігнав не большевицький харьковський робітничий з'їзд, розстрілявши кількох учасників його, і полтавський селянський з'їзд, випоровши деяких делегатів його — селян — різками).

Робітництво та селянство Правобережжа стогнало під невиносним реакційним режимом цього отамана, запалювалось ненавистю до Директорії і української влади взагалі.

Кінець пануванню Балбачана було покладено тільки тоді, коли від самих військових надійшло до Київа донесення про те, що Балбачан розробив план зради Укр. Нар. Республіки і переходу разом з своєю добровольчою офіцерською бандою, на бік донських козаків (звичайно, з державними грішми). Балбачана було арештовано і, після конфліктів з самостійниками, які стали горою за свого отамана, вислано до Галичини. Тут він і чекав на нові подвиги, ведучи роскішне життя.

Галицькі державні мужі на кожному кроці підкреслювали своє симпатії до цього „безневинно - постраждавшого“ наддніпрянського „героя“, „патріота“ і „великого стратега“.

Користуючись прихильністю Державного Секретаріату, Балбачан (разом з іншими самостійниками) повів агітацію серед старшин Запорізького Корпусу, що саме (в час перебування кабінета Мартоса в Галичині) повертається з Румунії через Галичину на Наддніпрянщину, підготовляючи ґрунт для державного перевороту. Агітація ця мала деякий успіх. Змову було організовано.

І от, ледве наддніпрянське військо зайняло Чорний Острів та Проскурів, як Балбачанові було наказано його однодумцями махнути булавою. 9. червня (1919. р.) Балбачан несподіваноявився в Штабі Запорізького Корпусу (в Проскурові) і заявив, що Петлюрою його призначено командантом корпусу (ніякого призначення Петлюра в дійсності йому не давав, і це був тільки звичайний хід отамана, який боявся сказати правду козакам). Спираючись на запорізький корпус, як на найбільшу тоді військову частину, Балбачан думав перевести його силами арешт Петлюри і Правительства.

Та плян не вдався. Балбачана було арештовано, віддано Петлюрою під воєнно-полевий суд і 24. червня розстріляно. Біля десятка менших „отаманів“, причетних до повстання Балбачана, без суду було помилувано.

Між іншим, на слідстві Балбачан заявив, що він був тільки технічним виконавцем не ним розробленого плану державного перевороту.

* * *

В той час, як робив свій виступ Балбачан, українські партії — соц.-рев., соц.-дем. і соц.-дем. незалежники — прийшли до думки про необхідність утворення единого соціалістично-революційного фронту, як противаги дрібнобуржуазному фронтові, що безконечними внутрішніми повстаннями губив справу української революції і української

державності. В Чорному Острові було укладено спеціальну умову між цими трьома партіями, в основу якої було покладено визнання трудового принципу. Органами влади в У. Н. Р. мали бути робітниче-селянські Трудові Ради. Вся політика Правительства повинна була мати пації виключно інтереси трудових мас і спиратись па ці маси.

Комісією представників цих трьох партій було вироблено навіть (під проводом М. Ткаченка) проект закону про робітниче-селянські ради, як повноправні органи влади на місцях. Рада Міністрів також висловилася (хоч і туманно) за негайну реорганізацію влади на місцях, згідно побажанням бльоку трьох партій.

Та військові успіхи, які почала мати українська армія після зайняття Кам'янця, знову кивули голову урядову партію — у. с.-д. — вправо. Соціал-демократи швидко забули про бльок, про ради, про необхідність трівкого революційно-соціалістичного фронту, витягли в своєї торби стару зброю — парламентаризм та пятихвостий демократізм, забалакали про необхідність единого національного фронту, про коаліцію з с.-ф. народно-ресурсійцями, ледве не в самостійниками.

Незалежники швидко перейшли на півлегальне становище (пізвіще навіть були заарештовані з деякими у. с.-р.). Дрібнобуржуазний режим, режим військової сваволі запанував знову.

* * *

Правий курс, взятий Правителством Директорії, не задовольняв дрібної буржуазії — в одинаковій мірі наддніпрянської і наддністрянської. Галичаве на чолі з Петрушевичем безнастанино домагалися усунення соціалістичного кабінету спочатку Мартоса, а після Мазепи (хоч ці кабінети були соціалістичними більш по назві, а не по своїй політиці) і утворення „ділового“, буржуазного Правительства. А через те, що такого кабінету не було утворено, галицька дрібна буржуазія, всемірно підпораєма наддніпрянською, вела весь час свою сепаратну, ворожу соціалістичному наддніпрянському урядові шкідливу не тільки для революції, але й для оборони республіки політику.

Своє консеквентне завершення ця політика галицької дрібної буржуазії знайшла в ганебній передачі диктатором Петрушевичем всього галицького війська і належного наддніпрянським залізничного складу, амуніції, складів цукру і т. і. генералові Денікінові, що сталаась 7. листопада 1919. р. Власне, ще до цього акту Петрушевич мав контакт з Денікіним, і галицька армія не виконувала наказів Головної Команди Військ У. Н. Р., перегрупуючись в такий спосіб, щоб безпечноше було передатись на бік Денікіна, і одкриваючи йому заради легідь фронт проти військ Директорії.

Ні те, що Девікін ве хотів і чути ні про яку українську державу, ні те, що він палив у Київі українські книжки, що затягав над всім працюючим народом України петлю тяжкої національної і соціально-економічної неволі, ніщо не спиняло Петрушевичівщини. Зради було доконано, і, завдяки їй, банди Девікіна протягом двох тижнів розабили в щент армію У. Н. Р. і зліквідували і саму Республіку.

А через кілька тижнів впав і сам Денікін, розтрощений, зметений з лиця землі українським селянством. Петрушевич мав рацію поспішити з своїм підданством Денікінові, інакше не мав би він кому піздаватись і довелось б йому зрітись диктатури, на вимогу галицької і наддніпрянської революційно-соціалістичної демократії.

* * *

Такі були головні „подвиги“ української дрібної буржуазії в українській революції. Вони дають матеріал для відповіді на поставлене на початку цієї статті питання про роль дрібної української буржуазії в українській революції, для характеристики її змагань.*)

Безсумнівним являється, що українська дрібна буржуазія виростла в процесі революції в поважну силу і добре усвідомила свої класові інтереси. Задоволення тих інтересів вона мислить виключно в формах буржуазно-капіталістичної державності, з повним збереженням всіх капіталістичних апаратів і інститутів, єгнучих для визиску буржуазією працюючих мас. Українську державність вона мислить в формі власної класової держави, в якій вся влада належала б і служила б їй — дрібній українській буржуазії. Через це демократизм, парламентаризм, політичні і громадянські свободи вона визнає лише по стільки, по скільки вони не шкодять чи користні для її класових інтересів.

З наведених причин, боротьба дрібної буржуазії за українську державність має цілком конкретний і умовний характер. Коли вона помічає, що українська державність має тенденцію розвинутись в селянсько-робітничу державність, вона з легкою душою завдає тій державності смертельних ударів.

Нема вже чого говорити про те, що дрібна українська буржуазія ніколи не виступить щирим союзником робітництва і трудового селянства в боротьбі за їх соціально-економічне розкріпощення. Досі ж вона виступала в цій боротьбі тільки, як великий ворог.

ФАКТИ ТА ДОКУМЕНТИ.

Записка Закорд. Делег. У. П. С. Р. для провідників Рос. Ком. Партиї про відносини України і Сов. Росії.

В середині липня б. р. західні комуністи, які інтересувались відносинами України і Московщини і їх можливим порозумінням в інтересах світової революції (був час великих успіхів Сов. Росії в її наступі на Польщу, які подавали великі надії на поширення впливів російської революції на Заході), звернулись до Зак. Дел. У. П. С. Р., пропонуючи передати провідникам російського комунізму погляди і побажання українських соціалістів, в інтересах сього порозуміння. Делегація У. П. С. Р. не вважала можливим відхилити свою пропозицію, виладила коротку записку і, відбивши її в скількох примірниках, просила передати її визначнішим провідникам російського комунізму.

*) Тут треба було б хіба нагадати ще про політику сучасного петлюрівського правительства, яке продав селянам землю у приватну власність і взагалі відновлює дореволюційні порядки. Правительство це видало навіть спеціальний закон про боротьбу з „інакомислящими“ політичними діячами.

З огляду на те, що саме тоді червоне військо стояло над Збручом і відносини совітських кругів до галицької справи представлялись неясними, спеціально також на цю справу вказано в записці погляди Закорд. Делегації У. П. С. Р.

Вельмиповажаний Товаришу!

Користаючи з можливості звернувшись до Вас, ми, представники Української Партиї Соціалістів-Революціонерів, дозволяємо собі на-самперед пояснити Вам ту позицію, яку ми займаємо.

Представники партії, вислані за кордон зимою 1918.—1919. р. — після повалення гетьмансько-німецького режиму — з дорученням звязатись з західно-европейськими соціалістичними партіями та організаціями, протягом своєї майже річної праці досить з'ясували собі характер великої революційної боротьби з капіталістичним ладом, що її введено в нову стадію зусиллями Вашої партії, перейнялися інтересами цієї боротьби і усвідомили помилковість стремлінь до ізоляції України від загального розвитку її шляхом будь-яких політичних комбінацій.

З другого боку — їм зробились ясними всі несприятливі для світової соціалістичної революції наслідки, які випливають з того, що Україна з своєю величезною клясою трудового селянства, свідомого й активного, замісць того, щоб бути етапом в завоюваннях революції, ще й досі в порогом для її розпросторення, в наслідок тої боротьби, що виникла між Українським Народом і Совітською Росією і що досі ще не ліквідована через ті помилки, яких було допустилося обома сторонами і які нам, може, в загально-европейській перспективі ввижаються ясніше.

Міркування, що випливали з наших спостережень над соціалістичним рухом і з тих вістей, які доходили до нас з Краю від українських соціалістичних і комуністичних організацій, було зведенено на У. П. С.-Р. івських конференціях, організованих за кордоном в біжучім році, передано нашим організаціям на Україну і там їми прийнято. Тому ми можемо констатувати, що У. П. С.-Р. відкинула боротьбу з Совітською Росією, відмовилася підтримувати націоналістичні спроби, розраховані на допомогу европейської буржуазії, і, прийнявши основні принципи III. Інтернаціоналу — диктатуру трудового народу і радянську владу — вважає за своє завдання використати свій вплив серед українських трудових мас, особливо ж серед українського трудового селянства, для того щоб ввести їх в річище соціалістичної революції і в ній шукати розвязання соціальних, політичних і національних потреб українського трудового народу. (Успішні кроки в цім напрямі, що їх було зроблено в 1917. році, пропинила боротьба з Совітською Росією, що тоді саме виникла, викликала націоналістичну реакцію і в значнім степені відштовхнула селянство від соціалістичних гасл).

Тому що У. П. С.-Р. поділяє, а Ваша партія не полішає гасла вільного самоозначення народів, ми певні того, що можна осiąгнути нову згоду і координувати працю У. П. С.-Р. з плянами Комуністичної Партії (большевиків) України, які спільними мають інтереси соціалістичної революції. Наша конференція з Вашим представником

в Берліні потвердила нам це наше переконання і впевненість в співзвучності наших стремлінь. В глибокім довірі до Вашої відданості завданням соціалістичної революції, до ясного розуміння її інтересів, ми дозволяємо собі звернути Вашу увагу на слідуючі дані і спостереження.

Ситуація на Україні. З відомостей, одержаних нами від українських радянських організацій — С-Р.'івських і комуністських — ясно, що Ком. Парти (больш.) України і правительству У. С. С. Р. досі не вдалося закріпити свого впливу серед трудових мас України. По спостереженнях товаришів-комуністів, влада У. С. С. Р. не розпорядиться фактично по-за околиці міст, де стоять совітські гарнізони, а село замкнуте для її впливу. Трудове селянство, що творить майже одиноку реальну трудову силу України (робітнича кляса фактично розпорошилась і зменьшилась неймовірно), досі неприхильно і навіть вороже ставиться до комунізму в його російській формі. Навіть спільнний наступ петлюрівців і Поляків не знищив ґрунту для націоналістичної агітації. На Лівобережжю селянство теж сподівається помочи то від Петлюри, то від Махна, щоб „гнати большевиків з України“. Спроби стихійних повстань не припиняються.

Причини таких настроїв лежать в централістичних стремліннях К. П. (б.) У., в бажанню її вдергати Україну під своїм виключним впливом, правити нею з Московського центру, не допускаючи до впливу і керуючих ролів українських радянських партій.

Ці тенденції параліжують всі добре стремління К. П. (б.) У. до винагородження українського народу за обмеження його політичного самоозначення покровительством української культури. Культурна робота іде кепсько, економичне життя не налагоджується. Українські трудові маси в кращім випадкові лишаються нейтральні, в гіршім — явно ворожі до російських комуністів і совітських правителств Poell та України.

В інтересах соціалістичної революції ця тактика повинна бути виправлена.

Українські радянські партії. В сей час, як бачите, існують вже значні й впливові українські партії та групи, що твердо стоять за єдність інтересів соціалістичної революції, за радянську організацію й за диктатуру трудового народу — робітників і трудового селянства (де-які прилучають до цього і трудову інтелігенцію співзвучної орієнтації).

Українська Партия Соціалістів-Революціонерів, яку ми представляємо за кордоном, серед цих груп потенціально є найбільш сильна. Ця партія ще з 1918 р. прийняла принцип радянської влади і диктатури трудового народу, але, боячись явних помилок в тактиці К. П. (б.) У., в своїй власній тактиці допустилась помилки в протилежний бік — єдиного українського національного фронту. Але після того, як Директорія У. Н. Р. вступила в свою варшавську фазу, У. П. С. Р. рішучо відмовила їй в піддержці, признала для своїх членів недопустимою боротьбу з совітським правителством У. С. С. Р., поставила собі завдання — організувати трудові українські маси під

гаслами радянської влади і трудової диктатури і одвернути можливість контрреволюції під націоналістичними гаслами. Анальгічна позиція української комуністичної партії Вам, майбутнь, відома.

Організаційна та агітаційна діяльність цих українських радянських партій, в інтересах радянської української республіки, не повинна зустрічати з бокуsovітського режиму яких-будь перешкод, що мали місце до цього часу. Навпаки, він повинен цінити успіхи цієї діяльності. Необхідно серіозно рахуватися з тим, щоsovітський режим в його теперішній формі не має шансів затвердитися на Україні, і коли він буде обороювати за всяку ціну свій нинішній характер, то загрожує разом з собою поховати і комуністичні гасла. Sovіtські конгреси, які відбуваються тепер на Україні без відповідної участі українських соціалістичних партій і трудових клясів, замісць того щоб скріплювати радянський режим, лише дискредитують його. В інтересах його збереження К. П. (б.) У. повинна стреміти до передачі влади в У. С. Р. Р. українським радянським партіям, і то яко мага скоріше, а для того повинна ввійти в співробітництво з ними, розвинути обопільне розуміння і довір'я, допомагати, а не перешкоджати їм в завоюванню українських трудових мас, і таким способом забезпечити певність завоюванням революції, зробити Україну міцною базою дальших її успіхів.

Федерація і незалежність України. Декретована в місяці лютому с. р. федерація радянських республік Росії та України була великою помилкою. Вона підкопала довір'я до широти замірів комуністів, після урочистих заяв авторитетних представників Sovіtської Росії в зміслі незалежності Української Республіки. Вона налякала українське населення можливістю нового національного закріпощення і спалила міст для ріжних неозначених елементів, що готові примирились з будь-якою формою правління, аби при тім було забезпечено суверенність українського народу.

Ця помилка повинна бути виправлена, самостійність відновлена. Економічний союз і військова конвенція повинні приготувати ґрунт для більш тісного обєднання і прихилити до нього український трудовий народ реальними вигодами.

Українські радянські партії з найбільшим співчуттям відносяться до ідеї федерації соціалістичних республік, всі сили прикладатимуть для її здійснення, але вони вважають за неправильне і шкідливе стремлення розглядати Україну, як область, що повинна бути звязана з Росією тісніше, як котрась з інших республік, які не входили в склад Росії. Всі спроби задержати Україну, хоч би й в замаскованій формі, встановиши провінції або кольонії Росії будуть лише живити гасла „Україна для Українців“ і в остаточнім результаті служити контролюючою.

Галичина. Розгром польського наступу і перспектива звільнення Галичини з польського варварства знайшли широкий відгук співчуття серед українського населення, навіть серед тих його частин, які до того

стались до большевизму виразно вороже. Увільнення совітським військом з-під польської окупації західної України (Галичини, Холмщини, зах. Волині) повинно було зробитись поворотною точкою до широго примирення з диктатурою трудового народу, з радянським принципом, з Совітською Росією, яка в радянській формі несла українському народові те обединення, якого він досі даремно добивався. Проект Лойд-Джорджа, що пропонує виділити Галичину в окрему автономну область або незалежну державу, загрожує не тільки революції — створенням контр-революційного огнища — він єсть недопустимий також з точки погляду інтересів українського народу, бо несе йому новий поділ і громадянську війну.

Тому закордонна нарада українських соціалістів-революціонерів постановила протестувати проти цього загибельного проекта і звернувшись до правительства СРСР і Радянської України з гарячим закликом — з цілою енергією противстати цим замислам і неухильно стреміти до обединення української території в Українській Радянській Республіці.

Ми висловили Вам, Вельмиповажаний Товаришу, з повною інцирією наші думки і сподіваємося, що Ви поставитесь до них без всякого упередження і запідозрювання в націоналістичних тенденціях.

Виложене нами ми просимо Вас передати належним органам і в сфері Вашої діяльності та Вашого впливу допомагати здійсненню висловлених вами побажань.

З товарицьким прзвітом, за закордонну Делегацію У. П. С. Р.

О. Жуковський,
Секретар Делегації.

М. Грушевський,
Голова Делегації.

19. VII. 1920 р.

ПАМЯТИ ПОГИБШИХ ТОВАРИШІВ.

Дмитро Одрина. (1893—1919.)

Здається, ні одна з українських соціалістичних партій не мала за роки революції таких великих і тяжких втрат, як наша.

Почалось з замучених товаришів Пугача, Зарудного, Бочковського. Їх вбито при першому наступі большевиків в 1917. р. Заливчий впав при повстанні в Чернігові, зарубаний гетьманцями. Замучено чрезви-чайкою Кузьму Коржа, денікінцями — Гната Михайличенка, петлюрівцями — Даченка. Тиф відібрав у нас Євшана, Дмитра Одрину... А скільки ще імен полеглих товаришів: Чумак, Селецький, Лебідь, Піскун і багато других, меньш відомих!

Дмитро Одрина... Перевтомлений, до краю виснажений і вденирований, без відпочинку працює віл, доки держиться на ногах. Голова Ц. К. нашої партії в останній час, виступник голови ради міністрів і одночасно міністр здоров'я, всюди він працює, весь віддаючись справі, за яку взявся. Знаходить час відвідувати шпиталі і там в одні з одвідин заражується на тиф. Виснажений, надломаний організм не відержив, і 16. листопаду 1919. р. Дмитра Одрини не стало.

Помер він ще зовсім молодим. Народився 7. липня 1893. року в селянській сем'ї в селі Телешівці Васильківського повіту. Повинна праці, боротьби з обставинами життя путь перейшов він. Селянське життя, сільська школа, двохкласова школа, нарешті, київська земська фершальська і служба фершалом на селі. Знаходить час для праці і на весні 1913. р. одержує атестат зрілості. Вступає на медичинський факультет київського університету. Революція застає його за державними іспитами, але це не заважає йому приймати в ній активну участь. Складши іспити і покликаний до війська, іде па фронт. Тут скоро визначається; працею, і Генеральний Секретаріят доручає йому організацію української військово-санітарної Управи. Він в успіхом виконує це важке завдання. Далі бачимо його одним фундатором в Українського Червоного Хреста, Всеукраїнської спілки лікарів. При виборах до Народних Зібрань він стає радником по Васильківському повіту. Перше Київське Губерніяльне Зібрання обирає його в склад Губерніяльної Управи.

Повстання. Дмитро Одрина там. Знов організує свою Сантарну Управу. Обібраний до Трудового Конгресу, він стає членом Президії його, як представник нашої партії. 28. січня 1919. р. обирається на партійній конференції членом Ц. К.

Коли прийшов до влади реакційний кабінет Остапенка, т. Одрина настояв на тому, щоб Ц. К. покинув Директорію щоб члени У. П. С. Р. не тікали далі з нею, а залишились і зробили спробу праці і співробітництва з большевиками. З урядом У. Н. Р. ідуть лише партійні емісари. Спроба нової лінії робиться. Проте з російським шовінізмом не можна було зговоритись, і товариші провадять дальшу боротьбу з окупаційним большевизмом. В цей важкий для партії мент Д. Одрину було обрано головою Ц. К. Для зміни напряму політики У. Н. Р. в смислі домагання у. с-рів т. Одрина іде до Камянця, де до радянського бльоку у. с.-р. і с.-д. пезал. преднуються і у. с.-д. Певні, що намічений бльок і його завдання реалізоваві, аби стати під його прапор приходять до Камянця повстанці. Командуючим цілою групою їх був т. Дяченко. Але Петлюра відчув небезпеку і обеззброїв повстанців. При цьому було вбито т. Дяченка. Акція наших товаришів не вдалась. Надіючись все ж вплинути на зміну урядового курсу в соціалістичному дусі, вони і в тім числі т. Одрина, вступають до кабінету. Бачуть скоро нездійснімість надій, і знову т. Одрина та другі шукають революційного шляху. Через швейцарсько-комуніста Плятена розпочинаються переговори з большевиками. Але й вони не принесли сподіваних наслідків. А вскорі т. Одрина вире . . .

Покинув нас прекрасний й надзвичайно пінний товариш, про якого й люде ворожого табору завше казали й кажуть лише добре. Нас покинув один з тих небагатьох, які і в ці часи гніву, ненависті, жорстокості та нелюдськості зберігли душевну чистоту, вірність ідеалам, велику любов до свого народу і людини.

М. Шраг.

Можна набувати „Борітесь-Поборете!“ в книгарні
Goldschmidt, Wien, I., Wollzeile II
а також замовляти в редакції і Секр. Зак. Дел.

Зміст ч. 1. „Борітесь-Поборете!“

Мих. Грушевський. — Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання.
Факти та документи. — Резолюції І, ІІ та ІІІ конференцій У. П. С.-Р. за кордоном.

Зміст ч. 2. „Борітесь-Поборете!“

Мих. Грушевський. — Між Москвою й Варшавою.
Мик. Шраг. — Слова й діла соціалістів в національній справі.
Мик. Чечель. — Чому припинив своє існування революційно-радянський бльок?
Факти та документи. — До розвязання революц.-рад. бльоку (переписка між закордонними групами У. П. С.-Р. і У. К. П.). Україна і Польща в їх економичних взаємовідносинах (стаття О. М.).
Пам'яті загиблих товаришів. — К. Корж.

Зміст ч. 3. „Борітесь-Поборете!“

Мик. Шаповал. — Соціалістична революція, Росія й Україна.
Мик. Шраг. — До ревізії нашого партійного програму.
Мих. Грушевський. — В перший делегації Укр. Парти. Соц.-Рев.
Факти та документи. — Відношення У. П. С.-Р. до мирових переговорів в Ризі.
Пам'яті погиблих товаришів. — М. Євшай.

В місяці грудні вийде ч. 5. „Борітесь-Поборете!“

**Друкарня: J. N. Vernay
Wien, IX., Canisiusgasse Nr. 8—10.**